

МУЗЕЕН ВЕСТНИК

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – КЮСТЕНДИЛ

БРОЙ 23, ГОДИНА XXIII / ИЗДАВА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „АКАДЕМИК ЙОРДАН ИВАНОВ” - КЮСТЕНДИЛ / 18 МАЙ 2022 г. ISSN 1312-7357

Посвещава се на 18 май - Международният ден на музеите, обявен от ЮНЕСКО и на 24 май - Денят на славянската писменост и култура

125 ГОДИНИ РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „АКАД. ЙОРДАН ИВАНОВ” – КЮСТЕНДИЛ

През настоящата 2022 г. се навършват 125 години от създаването на Исторически музей – Кюстендил. Тази значима годишнина, както и много богатата история на музейното дело в Кюстендил, предполага и изисква изключително задълбочено и обстоятелствено проучване, което е въпрос на бъдеще време и на друг тип издание. Ето защо и в настоящия брой на „Музеен вестник” си поставяме за цел да направим кратка историческа ретроспекция на развитието на институцията от музейна сбирка към Педагогическото училище в Кюстендил в края на XIX век, читалищен и градски музей, прераствал през 60-те години на XX век в професионален културен и научен институт, динамично и устойчиво развиващ се и в настоящия XXI век. Така също и да отчетем обобщените резултати от работата на музейната колегия между двете „юбилейни” годишнини – 2017 и 2022 г.

Създаването и развитието на музейната институция в Кюстендил е процес, обусловен от съчетаването на редица фактори, характерни за всеки културен институт, независимо от вида и мащабите му – историческият момент, обществената необходимост и индивидуалните качества и активност на участниците в него.

Началото на музейното дело в Кюстендил е поставено още преди Освобождението от османска власт. Представители на българската възрожденска интелигенция в града от 60-те години на XIX век правят сполучливи опити за проучване на миналото на Кюстендил и околностите му и за събиране и съхраняване на ценни археологически, етнографски и фолклорни материали. Най-изявените сред тях са Георги Ангелов Друмохарски, Петър Цветанов Любенов и Ефрем Каранов. Принос за проучването на миналото на Кюстендилския край в края на XIX в. имат и Стоян Заимов, Зиновии Поппетров, Георги Колушки и Михаил Георгиев – Македонски.

Ефрем Каранов

Първата музейна институция в Кюстендил, както е известно и общоприето, е създадената на 3 ноември 1897 г. музейна сбирка в Педагогическото училище в града, утвърдена с предписание № 17 323 от 1 декември същата година на Министерство но п р о с в е щ е н и е т о . Апостоли на тази високо патриотична идея са преподавателите от училището, начело с директора му Иля Григориев и учителя Ефрем Каранов. Тя е първата музейна сбирка в Югозападна България и третият училищен музей в страната, след тези на Априловската гимназия в Габрово и на Старозагорското мъжко трикласно училище. И общо петият местен музей извън София, създадени след Освобождението на България, след тези в Стара Загора (1880 г.), Габрово (1883 г.), Варна (1888 г.), Ловеч (1895 г.) и Видин, създаден през същата 1897 г.

В началото на XX век интересът на кюстендилското гражданство към миналото на Кюстендилрегионаеособенозасиленипровокиран от археологическите проучвания на големия учен и наш съгражданин проф. Й. Иванов при с. Невестино, м. „Мощени” (1904 – 1906 г.) и най-вече от първите системни археологически разкопки на хълма „Хисарлъка”, започнати отново от него през 1906 г. със съдействието на Софийското археологическо дружество и Кюстендилската община. В резултат на археологическите изследвания, продължили и през 1908 – 1912 г., са проучени редица архитектурни комплекси, най-значимият от които е късноантичната и средновековната крепостна стена на най-високата част на хълма. През 1906 г.

Йордан Иванов

е публикуван трудът на Йордан Иванов „Северна Македония”, в който той отделя значително място на историята на Кюстендил и региона от най-дълбока древност до края на XIX век.

Синхронни по време с проучванията на Й. Иванов са разкопките на светилището на Зевс и Хера при с. Копиловци (1911 – 1912 г.), проведени от проф. Гаврил Кацаров. Основна заслуга за тези археологически проучвания има създаденото през 1911 г. Археологическо дружество в Кюстендил под ръководството на Ефрем Каранов.

Едно безспорно свидетелство за засиления интерес към старините и миналото на Кюстендил, в резултат на проучванията на Й. Иванов и Гаврил Кацаров, са първите документирани действия на общинската управа в града за запазване и съхраняване на културното му наследство. На заседание на общинския съвет, проведено на 2 април 1907 г., съветниците вземат решение да поискат от Министерство на финансите да отстъпи на Кюстендилското градско управление средновековната „Пиркова кула”, която „*влиза в квартала за застрояване баните и която общината ще запази и заварди в целост, като важен археологически паметник в града, свидетелстващ за средновековната архитектура*”. На проведената извънредна сесия на общинския съвет на 4 юни същата година, началникът на техническия отдел на общината изнася специален доклад, в който се съобщава, че градът изобилства с археологически старини, констатира се, че те се унищожават и че „*това положение не трябвало вече да се търпи и трябвало да се започне постепенното им събиране и запазване в едно от монументалните здания, каквито има тук и които би могли да послужат за един градски музей*”. Общинските съветници възлагат на общинското управление да нареди нужното, за да се запазят в ред всички стари и монументални здания, надгробни и други паметници, антики, надписи по камъни и други, като „*подвижните се съберат за да се образува един местен общински музей*”.

Основният фактор, допринесъл за създаване през 1907 г. на втората читалищна музейна сбирка в Кюстендил, е успешната реализация на изключително мащабната за времето си инициатива за построяване на „*здание за читалище и театър*” в Кюстендил. През м. октомври 1907 г. е открита новата сграда на Кюстендилското читалище, което от 1891 г. отново носи името „Братство”. Построяването на този „*нов великолепен за наука и просвета храм*” осигурява възможност в него да се отдели помещение и за музейна сбирка. Както отбелязва Ефрем Каранов „*Музеят при Кюстендилското читалище е ново начинание. Топърва за събиране старини и пазенето им се подсетили членовете на читалището през 1907 г., когато в новия устав в първия му член, под заглавие целта на читалището се отбелязва и „да събира и пази старини*”. В циркулярно писмо от 26 март 1908 г. до кметовете в Кюстендилски окръг, в което настоятелството на читалището ги информира за създаването и разделите на музея, изрично се посочва, че „*направата на удобно читалищно здание предизвика изменение на досегашния устав и разширение целта на читалището. Покрай главната си цел – културно-възпитателна, читалището ни реши да има и друга, а именно да се образува при същото музей за старини и изкуства*”.

С двете си музейни сбирки в началото на XX век Кюстендил се нарежда сред пионерите на музейното дело в България. Училищната музейна сбирка и читалищният музей в Кюстендил в следващите десетилетия „... придобили популярност и са признати през различните години за музеи”.

На 20 октомври 1926 г. е успешно реализирана многократно повдиганата идея от уредниците на читалищния музей за обединяване на двете музейни сбирки в Кюстендил. Археологическата сбирка на Кюстендилската смесена гимназия, състояща се от 75 предмета, е предадена на читалищния музей. Основната заслуга за това е на Йордан Захариев, директор на гимназията и на Димитър Стоименов, който завежда през този период и училищната сбирка.

В началото на 1932 г. настоятелството на читалището, с председател Иван Момчилов, подготвя нов Правилник на музея, който е одобрен на заседанието му на 02.02.1932 г. Основанията да бъде изменен и значително допълнен действащият от 29.12.1907 г. правилник на музея са измененият устав на читалището през 1928 г., както и дейността му да бъде регламентирана, в съответствие с приетия още през 1911 г. Закон за старините. Мотивите за приемане на този практически нов правилник, според нас, са утвърждаване на статута на музея, който от 1926 г. остава като единствена музейна институция в Кюстендил, както и регламентиране и разширяване на обхвата му на дейност и относителна самостоятелност, в рамките на читалището. Това дава възможност дейността му да бъде подпомагана финансово от бюджета на читалището, община Кюстендил и др. източници.

В периода 1938 – 1944 г. основните усилия на градското управление и настоятелството на

читалището са насочени вече към реализация на идеята, датираща още от началото на века, за създаване на градски музей. На 24 юни 1943 г. в писмо на кмета на Кюстендил д-р Георги Ефремов до председателя на читалище „Братство“ се съобщава *„Общината ремонтира джамията „Ахмед бей“ и я подготвя за музей. Понеже общината няма отделен материал за музей, молим Ви да наредите, дето съхраняваните материали в читалищния музей да бъдат пренесени и подредени в новия музей, под ръководството на ръководителя на Вашия музей. Така градът ни ще се сдобие с едно културно богатство“*. На 10 февруари 1944 г. последният уредник на читалищния музей Г. Сотиров предава колекцията на археологически музей „Пауталия“ при читалище „Братство“ на община Кюстендил. На 6 август 1944 г., по

Сградата на Педагогическото училище, 1909 г.

един изключително тържествен начин, е открит Градският археологически музей с художествен отдел /картинна галерия/, в който са експонирани сбирките на читалищния музей и близо 60 картини на Владимир Димитров – Майстора и на други кюстендилски художници.

Уреждането му е дело на Георги Сотиров, бивш уредник на читалищния музей, художника и учителя Богомир Лазов и назначеният му първи пазител Юлия Ив. Васкова. На заседанието си на 8 август 1944 г., само ден преди преврата на 9 септември, общинските съветници отново обръщат внимание на музея, като определят той да работи всеки ден от 15,00 до 18,00 часа след обяд, с безплатен ден всяка сряда, а за останалите дни входна такса от 15,00 лева, която ще се използва за поддържане на музея.

Откритият на 6 август 1944 г. общински музей в Кюстендил, реализиран в тежките военновременни условия на Втората световна война, когато повечето музеи и музейни сбирки в страната са евакуирани или затворени и преустановяват дейността си, показва изключителното отношение на тогавашната общинска управа и интелигенция на града към съхраняването и опазването на културното му наследство, а Кюстендил се нарежда отново сред водещите музейни градове в България.

Със създаването на градския музей в Кюстендил завършва успешно първият период от развитието на музейната институция в града, началото на която, както посочихме, е поставена с училищния музей в Педагогическото училище през 1897 г. и читалищния музей, създаден в края на 1907 г. Тяхното съществуване оставя своята трайна диря не само в развитието на музейното дело, но и като цяло в културната история на Кюстендил.

Уредниците на читалищния музей Гаврил Златевски, Владимир Мигев, Ефрем Каранов, Йордан Захариев, Димитър Стоименов, Александър Розев, Георги Сотиров с ентузиазъм и възрожденски плам изпълняват патриотичната си мисия по събиране, опазване, популяризиране и предаване на следващите поколения на стотици ценни старини, носещи знания за миналото на Кюстендил и региона. Всички те, наред с основните си занимания на просветни дейци, учени и офицери, се посвещават на благородното дело и с безкористната си дейност допринасят за развитието на музея. Подпомагани от председателите на настоятелството на читалище „Братство“ и най-вече от други наши родолюбиви съграждани – дарители,

те поставят здравите основи на съществуващите днес два професионални културни института – Регионален исторически музей и Художествена галерия „Владимир Димитров – Майстора“.

Като втори етап в развитието на музея, можем да обособим периода от 1944 до 1959 година. През този период започва постепенната му трансформация в професионален културен и научен институт.

Задълженията на уредник на градския музей в Кюстендил през периода 1945 – 1951 г. се изпълняват от художника и учителя Богомир Лазов, който на обществени начала продължава да се грижи за „дооформянето на помещението и на експозицията“.

През 1951 г. е назначен първият щатен асистент на музея. Със Заповед № 1332 от 29 септември 1951 г. са преназначени, считано от 1 септември 1951 г., на работа и заплата при Градския народен съвет длъжностните лица: Кирил Петров – референт „Наука, изкуство и култура“ и Любен Милков, асистент в Археологическия музей на съвета. Назначаването на щатен асистент се отразява благоприятно на работата на институцията, особено на посещаемостта ѝ. Съгласно книгата за посетителите, само за периода от 9 август до 31 декември 1951 г., музеят е посетен от 2164 посетители и е бил отворен общо 75 дни.

На 5 май 1953 г. Любен Милков е освободен и за уредник на Народния общ музей на 8 май 1953 г. е назначена Екатерина Боянова Терзийска. Тя изпълнява тази длъжност до 6 септември 1959 г.

На 5 декември 1954 г. Народния общ музей открива първата си профилирана археологическа експозиция в джамия „Ахмед бей“ на тема „Местният край до падането му под турска власт“. През 1960 г. с новото административно деление на страната музеят е преобразуван в Окръжен народен музей /1960 – 1964 г./, а от 1965 носи наименованието Окръжен исторически музей.

Читалище „Братство“, 1935 г.

С решение на ИК на ОНС от 28 април 1961 г. за профилиране на музеите в окръга той се развива като общ музей, първоначално с 4 отдела: Археология със сбирка по Нумизматика, Възраждане и национално-освободителни борби, Работническо революционно движение, Социалистическо строителство и Етнография.

От 1979 г. до 1988 г. като Дирекция „Културно-историческо наследство“ музеят изпълнява и инвеститорски функции от името на държавата и упражнява инвеститорски контрол по консервационно-реставрационната дейност на недвижимите паметници на културата на територията на бившия Кюстендилски окръг, сега Кюстендилска област.

От 1992 г. музеят носи с гордост и чест името на големия учен Акад. Йордан Иванов. През 2000 г. с Постановление № 153 от 28 юли 2000 г. на Министерски съвет е преобразуван в Регионален исторически музей със седалище гр. Кюстендил и осъществява дейност на територията на Кюстендилска област.

Направеният възможно най-кратък преглед на развитието на музея през втората половина на XX и началото на XXI век, естествено, не позволява да

изброим тук имената на десетките специалисти – уредници, реставратори, екскурзоводи, работили, а част от тях и продължаващи да работят в музея, които са оставили и продължават да оставят трайна диря със своя труд и научен принос. На всички тях обаче, както и на директорите на музея през този период – Григор Ангелов, Любомир Трайков, Денчо Митев, Боян Иванов и проф. д.и.н. Иля Прокопов дължим благодарност и признателност.

Настоящото изложение също така няма претенциите, а и не е възможно, да направи тук пълен преглед и анализ на дейността му. Ето защо ще се опитаме да представим възможно най-обобщено резултатите от работата на музейната колегия през последните пет години – от 2017 г., когато музеят тържествено отбеляза 120-та си годишнина, до 2021 г., който се основава на ежегодните публични отчети за дейността на музея в периодичното му издание „Музеен вестник“.

И през посочения период, върху работата и дейността на музея продължиха да се отразяват негативно редица наследени и нови проблеми, като нерешеният от десетилетия въпрос за основната сграда и липсата на представителна постоянна експозиция, физическото състояние на почти всички музейни обекти, предоставени за стопанисване и ползване, част от които, като къщите музеи „Ильо Войвода“ и „Емфиенджиева къща“, са в тежко аварийно състояние и с течащи покриви. Също така и хроничното недофинансиране на дейността му, което се отразява на събирателската работа, провеждане на редовни теренни проучвания, осъществяване на основни ремонти и преекспониране на съществуващите музейни обекти и други. Едва в началото на настоящата 2022 г. бяха направени по-значими, но според нас, все още недостатъчни стъпки за разрешаването на въпроса с обидно ниското заплащане на труда на музейните специалисти и служители, което се отразява както на мотивацията на сега работещите експерти, така и на липсата на подготвени и желаещи да се посветят на музейната професия млади колеги.

Появата на COVID – 19 през 2020 г. се отрази чувствително във всички сфери на обществения живот, а опитите за справяне с последствията от него продължават и днес. Динамичната обстановка, ограниченията и забраните рефлектираха осезаемо върху културния сектор и в частност върху музеите, особено наложеното физическо затваряне на експозициите по времето на наложените три локдауна в периода от март 2020 до средата на април 2021 г.

В резултат на целенасочената събирателска работа на специалистите от музея – археологически разкопки, дарителство, теренна събирателска дейност и откупки, по настоящем в Основния фонд на Регионален исторически музей – Кюстендил се съхраняват 58 879 движими културни ценности, а в Научно-спомогателния фонд – 59 490 материала. В музея са формирани следните фондове и колекции: Фонд „Археология“ /Раздели: „Праистория“, „Античност“, „Средновековие“; „Нумизматика“; „История на България XV – XIX в.“; „Етнография“; „Нова история“; „Най-нова история“; „Йордан Захариев“; Колекции „Картини“ и „Минерали“.

За съжаление, основно поради липсата все още на адаптирана сграда за общоисторическа експозиция, както и ограничените изложбени пространства в другите обекти на музея, а и наложените епидемични мерки, малка част от посочените движими културни ценности са представени в постоянни и/или временни изложби. През периода 2017 – 2021 г. музеят е организирал общо 26 самостоятелни, съвместни и/или гостуващи изложби от други музеи в страната. От тях по-значимите временни изложби с културни ценности от фонда на музея са етнографските изложби, експонирани в зала „Стримон“ на

музея: „С дъх на билки – лечебни и магични“, 2017 г.; „Багри от долините на Струма и Места“, съвместно с РИМ – Перник, ОИМ – Брезник, ОИМ – Гоце Делчев, Музеен комплекс Банско, 2019 г.; „Градът и селото“ – открита на 3 юли 2021 г. Автор на посочените изложби е колежата ас. д-р Веска Спасова. С материали от своя фонд музеят гостува на редица музейни институции в страната: Исторически музей – Разлог, ИМ – Попово, РИМ – Перник, ИМ – Брезник, РЕМ Пловдив, Регионален етнографски музей на открито „Етър“, гр. Габрово и др. С ценности от фонда, музеят участва и в редица национални изложби, организирани от НАИМ – БАН, РИМ – Плевен, РИМ – София и др. Доц. д-р А. Джонев е автор на фотодокументална изложба „Погромът в Босилеградско“, финансирана от КИЦ – Босилеград, Р. Сърбия и експонирана в КИЦ – Босилеград и Народно събрание на Р България.

Временните и постоянните експозиции на музея през 2017 – 2021 г. са посетени от 53 044 посетители.

И през посочения период можем да отчетем, че основните постижения в работата на музейната колегия отново са в областта на научно изследователската и публикационната дейност на музея. Специалистите в музея са подготвили и публикували 2 монографии, 1 каталог, 1 фотоалбум, 85 научни статии и доклади и са автори на редица научнопопулярни издания.

Регионален исторически музей – Кюстендил е издател и/или съиздател на общо 7 научни издания. Сред тях са периодичното му издание – Известия на Исторически музей – Кюстендил, с отпечатани 3 тома – XVIII, XIX и XX, монографичните изследвания на колегите доц. д-р Ангел Джонев, гл. ас. д-р Светослава Филипова, 1 фотоалбум и 1 каталог. Издал е също 8 бр. научно-популярни издания /дипляни/, 4 бр. от „Музеен вестник“, както и 7 бр. тематични учебни помагала по образователната програма „Изкуство и култура в древността“.

През 2020 г. колежата Я. Митов защити ОКС „доктор“ в СУ „Св. Климент Охридски“ с дисертационен труд на тема: „Военно-административно устройство на българските земи под византийска власт (971 – 1018)“. През месец октомври на същата година колежата ас. В. Спасова защити ОКС „доктор“ в УНИБиТ – София с дисертационен труд на тема „Оброци и свети води в Кюстендилски регион /Теренни проучвания, интерпретации, проблеми на социализацията“.

За авторитета на музейната колегия сред музейната и научна общност в страната, както и за изграждане и развитие на научния потенциал на уредниците, свидетелстват авторитетните научни форуми, организирани от музея: Седми международен симпозиум „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“, 2017 г.; Международна научна конференция „Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г.“, 6 – 8 декември 2017 г.; Национална научна конференция „Форуми и прояви на българското националноосвободително движение (1908 – 1928)“, Кюстендил–Босилеград, 27 – 28 март 2018 г.; Научна конференция „Музейните и архивни фондове – места на памет. Представяне на богатството на музейните фондове и архиви от Югозападна България“ – 2017 г.; Международна научна конференция „Музейните и архивните фондове – места на памет“, 2018 и 2019 г.; Научни конференции „Кюстендилски четения“ съвместно с ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“ – 2017, 2018 и 2019 г.; Кръгла маса „140 години от Освобождението на Кюстендил“, Кюстендил, 2018 г.

Специалистите в музея участваха през периода 2017 – 2021 г. с 89 научни съобщения и доклади в 48 научни конференции в страната и чужбина.

Важна част от научно-изследователската

работа на музея са и теренните археологически проучвания. През последните 5 години са проведени спасителни и редовни археологически разкопки на следните 7 обекта в границите на НААР „Пауталия – Велбъжд“: „Парк Галерията“, 2017 и 2018 г.; „Парк Галерията 2“, 2018, 2019, 2020 и 2021 г.; обект на ул. „Демокрация“ № 58, гр. Кюстендил; „Център за долекуване, продължително лечение и рехабилитация“ в УПИ 1, кв. 291 в гр. Кюстендил; „Магазин за битови стоки“, ул. „Цар Освободител“ № 238; „Изграждане на напоителен водопровод, ремонт на резервоар и помпено помещение, ул. „Княз Александър Дондуков“, ул. „Хан Кубрат“, ул. „Цар Симеон I“ и ул. „Хан Крум“; обект на ул. „Яворов № 7“, гр. Кюстендил. Проведени са редовни археологически разкопки на още 2 обекта в област Кюстендил: „Светилище от римската епоха в м. „Под лозята“ при с. Долна Козница, община Невестино, Кюстендилска област“, 2017 и 2018 г. и „Неолитно селище в с. Берсин, община Кюстендил“ 2018 и 2019 г., както и спасителни археологически разкопки на 2 обекта в гр. Бобошево и гр. Сапарева баня. Осъществено е археологическо наблюдение при извършване на изкопни дейности на общо 21 обекта в гр. Сапарева баня и гр. Кюстендил.

Организираните и провеждани ежесечно детски музейни работилници продължават да бъдат основна форма в образователната дейност на музея. Тя включва 12 различни образователни занимания, организирани ежесечно в три поредни дни. През 2017 – 2018 г. са проведени 27 музейни работилници, посетени общо от 1 704 деца. През 2019 г., в рамките на разработените 2 нови образователни програми за деца „Култура и изкуство в древността“ и „История и традиции“, са организирани и проведени общо 55 занимания, посетени от 1 105 деца. През 2020 – 2021 г., независимо от епидемичната обстановка в страната и въведените мерки, са проведени 83 образователни инициативи, в които участваха 1 460 деца. Общият брой на участниците в музейните работилници и посетителите на специализирания детски музеен кът е 7 552 деца.

Образователната дейност на Кюстендилския музей получи признание и от музейната колегия в страната. През 2021 г. музеят ни получи наградата „Наследство“ на Сдружение „Български музеи“ за 2020 г. в категорията „Образователни инициативи“ за „Децата и Музея II. История и традиции от детските ръце“, представяща образователната програма „История и традиции“, януари 2021 г. Също така беше награден с грамота от Министерство на културата за реализираните образователни програми през учебната 2020/2021 г.

Музеят организира и редица други събития в рамките на европейската инициатива „Нощ на музеите“, публични лекции, представяне на книги и др. Неговите специалисти са автори на документални филми и участват в предавания на националните и регионалните електронни и други медии, изнасят беседи пред учащите се в Кюстендилските училища и т.н.

Регионалният исторически музей има 4 550 последователи на страницата си във Фейсбук (2020). По времето на наложените забрани за физическо посещение на музейните обекти във Фейсбук бяха публикувани общо 43 публикации, свързани с представяне на движими археологически ценности, музейни работилници, емблематични недвижими културни ценности в Кюстендил и др. събития, които събират 2 523 реакции (харесвания, споделяния и коментари).

В „юбилейните“ бр. 9 и бр. 19 на „Музеен вестник“ бяха представени подробно десетките одобрени и изпълнени проекти от Регионален исторически музей Кюстендил, финансирани по европейски и национални програми. И през периода 2017 – 2021 г. можем да отчетем, че бяха одобрени и изпълнени от музея нови 19 проекта. Основната

част от тях са финансирани от Министерство на културата: Шест проекта по програмата за финансиране на редовни археологически разкопки и полева консервация на обекти „Парк Галерията 2“ (2018, 2019, 2020 и 2021 г.) и „Светилище от римската епоха при с. Д. Козница, Кюстендилско“ (2017, 2018 г.); три проекта за целево финансиране на международни и национални научни конференции, в това число с Постановление на Министерски съвет бяха отпуснати 8 000 лв. за провеждането на Международна научна конференция „Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г.“.

През 2017 г. музеят успешно изпълни проекта „Музейна работилница за деца“, одобрен и финансиран от Министерство на културата през 2016 г., както и проекта „Опазване и популяризиране на движимите археологически находки от спасителните разкопки (1977 – 2017 г.) в НААР „Пауталия – Велбъжд“. През 2019 – 2021 г. са изпълнени проектите: „Децата и музея. Културното наследство през призмата на детските ръце“; „Изграждане и откриване на постоянна експозиция на открито – Лапидариум „Пауталия“ в парка на Регионален исторически музей – Кюстендил“; „ДЕЦАТА И МУЗЕЯ II. История и традиции от детските ръце“; „Консервация и реставрация на културни ценности от фонда на РИМ – Кюстендил“ и „Реставрация на пет знамена от фонда на Регионален исторически музей Кюстендил“; два проекта по обявените сесии на Национален фонд „Култура“ за подпомагане на дейността на държавни, общински и регионални институти за създаване, съхраняване и разпространение на произведения на изкуството и културата, както и за опазване и популяризиране на културно-историческото наследство

Както многократно се посочи в текста, е трудно в един обзорец материал, посветен на изключително богатата 125 годишна история на музея, да бъде цялостно представена многопосочната работа на музейната ни колегия. Същевременно се надяваме, че обобщените и предимно количествени показатели за дейността на институцията през последните пет години позволява да бъде дадена обективна и справедлива оценка за работата на колектива ѝ. Надяваме се тази оценка да бъде положителна и усилията и професионализма на музейната колегия да бъдат оценени по достойнство.

И отново, както и при отбелязване на 100 годишния и последващите го юбилеи, бихме искали да изразим надеждата си, че с помощта на община Кюстендил, областна администрация Кюстендил, Министерство на културата и на всички родолюбиви наши съграждани, през близките няколко години Кюстендилският музей ще има най-сетне своята нова представителна сграда и модерна общоисторическа експозиция. Процедурите за съгласуване на изготвения работен проект за обект: „Преустройство на архитектурно-строителен паметник на културата „Тютюнев склад“ в комплексен музеен и културно-информационен център към Регионален исторически музей – Кюстендил“ приключиха още през 2017 г., на основа на което беше издадено и Разрешение за строеж № 158 от 30.11.2017 г. от главния архитект на Община Кюстендил, което е влязло в сила на 21.12.2017 г.

Финансирането и реализацията на проекта ще бъде изключителен принос за възстановяване и социализация на сградата, недвижима културна ценност с национално значение, и ще сбъдне мечтата на поколения музейни специалисти – Кюстендилският музей най-сетне да има своята нова представителна сграда и модерна общоисторическа експозиция. Каквато институцията и град Кюстендил безспорно заслужават с огромното си културно-историческо наследство.

Валентин Дебоички

ОТЧЕТ

ЗА ДЕЙНОСТТА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
„АКАД. ЙОРДАН ИВАНОВ” – КЮСТЕНДИЛ ПРЕЗ 2021 Г.

Музейната колегия на Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов” за двадесет и трета година в „Музеен вестник” публикува отчет за дейността си. Надяваме се отново, че с този публичен отчет, както и с останалите материали във вестника, да представим в достатъчна степен изпълнението на основните дейности в работата на музея през изминалата година.

Събирателска дейност

Във фондовете на музея през 2021 г. постъпиха общо 361 материала. От тях: 29 броя археологически културни ценности от проведените редовни и спасителни археологически проучвания в Кюстендил – обект „Парк Галерия” 2 и обект „Яворов” № 7. Останалите постъпления са основно във фонд „Нумизматика” – 141 бр. монети от археологически проучвания през предходни години, от дарения и предоставени от органи на държавната и съдебната власт. Във фонд „Нова и най-нова история”, раздел „Най-нова история”, са събрани 172 бр. (плакати, брошури, листовки и др. агитационни материали от парламентарни и президентски избори през 2021 г.).

В специализираната научна библиотека на музея чрез закупуване, книгообмен и дарения са комплектувани 101 библиотечни единици. Във фонд „Периодични издания” са постъпили 11 заглавия. В научния архив на музея са обособени нови 19 архивни единици.

Общо регистрираните постъпления през 2021 г. възлизат на 481 броя (ДКЦ, предмети в научно-спомогателен фонд, специализирана литература, документи в научен архив).

Фондова работа

През 2021 г. е извършена пълна инвентаризация, съгласно Закона за културното наследство, на основния и научно-спомогателния фонд на отдел „Нумизматика” (м. октомври – м. декември 2021 г.) и на отдел „История на българските земи 15 – 19 век” (м. април – м. май 2021 г.).

Извършена е регистрация на 119 движими археологически ценности във фонд „Археология”: раздел „Праистория” (гл. ас. В. Вандова). Във фонд „Археология”, раздел „Средновековие”, са инвентирани 11 бр. в ОФ и 3 бр. в НСФ (ас. Р. Спасов). В Обменния фонд на отдел „Археология” са регистрирани 26 бр. движими културни ценности (ас. Р. Спасов). Във фонд „Нумизматика” са инвентирани общо 141 монети (гл. ас. д-р Св. Филипова). Постъпилите книги и периодични издания са своевременно заведени във фонда на Научна библиотека при РИМ – Кюстендил. В електронния каталог на библиотеката са въведени нови 2006 бр. библиотечни единици (Д. Симеонова).

Специалистите в Консервационно-реставрационното ателие на музея извършиха консервация и реставрация на 304 движими културни ценности – монети и други предмети от метал, глина, камък и художествени произведения – картини, икони и стенописи. Заснети и сканирани от фотографа на музея и Николай Везирски, уредник в отдел „Фондове”, са 288 фондови единици от фонд „Възраждане” и 2066 монети от фонд „Нумизматика”.

Експозиционна дейност

През 2021 г. музеят е организиран самостоятелно, или в партньорство с други музеи, шест временни изложби: Етнографска изложба „Градът и селото”, открита на 3 юли 2021 г. в зала „Стримон” /автор ас. д-р В. Спасова/; Етнографска изложба „Багри от долините на Струма и Места”, открита на 18.05.2021 г. в РИМ – Перник, съвместно с РИМ – Перник, ИМ – Брезник, Музеен комплекс Банско, ИМ – Гоце Делчев; Изложба „Art-e-fiscal Intelligence” с автори Диляна Стоименова и Филип

Откриване на изложба „Art-e-fiscal Intelligence”

Панчев в Пирговата кула, 29 май 2021 г.; Изложба на Исторически музей Брезник „Стоян Миленков – всенародният цар на горчивия смях”, 2 юли 2021 г., изложбена зала в къща музей „Д. Пешев; Изложба на Национален политехнически музей – София „Техниката у дома през първата половина на XX век”, 11 август 2021 г., изложбена зала Джамя „Ахмед бей”; Изложба „Непоказвани културни ценности от фонда на РИМ – Кюстендил”, 6 октомври 2021 г., изложбена зала комплекс „Св. Георги” /гл. ас. Св. Филипова, Д. Камберова, А. Стоянов, В. Стоименов/.

Организирането, подготовката и експонирането на посочените изложби са осъществени и с участието на колегите: ас. д-р В. Спасова, Св. Кирилова, Н. Везирски, А. Венев, В. Стоименов, гл. ас. д-р Св. Филипова, Д. Камберова, А. Стоянов и В. Дебочички.

Временните и постоянните експозиции на музея през 2021 г. са посетени от 8 120 души. От тях в музейните образователни занимания – 770 деца, в „Детски кът” – 414 деца. Изнесени са 610 беседи.

Научно-изследователска работа**Теренни проучвания**

През 2021 г. специалистите в отдел „Археология” осъществиха теренни археологически проучвания – спасителни и редовни разкопки в НААР „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил” и археологическо наблюдение в област Кюстендил на следните 6 обекта: Редовни археологически разкопки и теренна консервация на обект „Парк галерията” 2, гр. Кюстендил (15.09 – 30.10.2021 г.) с научен ръководител ас. Румен Спасов, заместник ръководител гл. ас. Веселина Вандова; Спасителни археологически разкопки на обект „Яворов” № 7, гр. Кюстендил (17 – 31.05.2021 г.) с научен ръководител ас. Румен Спасов, заместник ръководител гл. ас. Веселина Вандова.

Археологическо наблюдение на обекти: „Реконструкция на помпена станция с черпателен резервоар за минерална вода на водоизточниците от находище „Кюстендил” и реконструкция на съществуващата водопроводна мрежа за минерална вода на територията на гр. Кюстендил – Реконструкция на съоръженията към „Стар каптаж”, „Нов каптаж” и „Помпени станции”, гр. Кюстендил, УПИ – летен театър и парк, кв. 257 по плана на гр. Кюстендил с научен ръководител Димитринка Павлова, заместник ръководител гл. ас. д-р Светослава Филипова; „Едноетажна жилищна сграда” в имот с идентификатор № 65365.602.474 по кадастралната карта на гр. Сапарева баня, ул. „Свети Иван Рилски” № 6, гр. Сапарева баня с научен ръководител Д. Павлова; „Основно обновяване на незастроени със сгради площи в УПИ VIII, кв. 176, гр. Кюстендил” с научен ръководител Д. Павлова; „Повишаване на предоставената мощност чрез нов кабел НН за обект: Реконструкция, преустройство и надстрояване на съществуваща жилищна сграда в къща за гости, с адрес УПИ I – 2766, кв. 109 по плана на гр. Сапарева баня; „Външно кабелно електрозахранване за обект „Едноетажна жилищна

сграда”, парцел XIV–2706, кв. 105, „Подмяна на съществуващ трансформатор за осъществяване на външно кабелно електрозахранване за обект – „Сграда с обществено обслужване с предназначение „Хотел с басейн”, парцел XXIV – 2716, кв. 105 по плана на гр. Сапарева баня, 2021 година. Екип с научен ръководител Димитринка Павлова и зам. научен ръководител гл. ас. д-р Светослава Филипова, технически сътрудник Росита Стоянова.

Колегата Р. Стоянов взе участие в спасителните археологически разкопки на обект № 11 на АМ „Хемус”, с. Каленик, общ. Ловеч с научен ръководител Галина Грозданова – НАИМ БАН. Гл. ас. В. Вандова участва в екипа по издирване на археологически обекти на НАИМ – БАН по трасето на ЖП линия Радомир – Гюешево.

През 2021 г. е извършена идентификация на 143 археологически движими ценности, постъпили в музея в резултат на редовни и спасителни археологически разкопки от обекти: многослойни селища в с. Берсин, община Кюстендил, в м. „Герена” при с. Мурсалево и м. „Ганеви ниви” при кв. Левски на гр. Кочериново; обект на ул. „Германия” № 26, гр. Сапарева баня; „Парк Галерия” 1, 2018 г. и обект „Парк Галерия” 2, в ААР „Пауталия – Велбъжд”, гр. Кюстендил, 2018 г., 2019 и 2020 г. /гл. ас. В. Вандова, ас. Р. Спасов/.

Специалистите от РИМ – Кюстендил участваха през 2021 г. в 4 научни конференции в страната и чужбина: Кръгла маса „Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944)”, София, 19 април 2021 г. – доц. д-р А. Джонев („Новоприсъединените земи в българското железопътно строителство”); Международната научна конференция „България и войната на Балканите през 1941 г.”, 6 – 7 април 2021 г. в гр. Кюстендил и online – А. Венев („Самолетите Дорние 17 – въздушната смърт над Кюстендил”); Кръгла маса, проведена на 10 септември 2021 г. в библиотеката на музея Armenian Revolutionary Federation History Museum в гр. Ереван, Р. Армения – А. Венев („Кристафор Микаелян и влиянието на българските революционни дейци върху неговата дейност и възгледи”); Седма научна конференция с международно участие „Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация” (KIN 2021), Велико Търново, 21 – 24 април 2021 г. – М. Таскова („Дигиталните и печатните учебни помагала към програмите за деца на РИМ – Кюстендил”).

Публикационна дейност

През 2021 г. ас. д-р Веска Спасова подготви за печат монографичното си изследване „Оброци и свети води в Кюстендилски регион”. Публикувани са 5 научни съобщения и доклади: **Филипова, Св.** Разпространение на монетите на Сердика в градската територия на Пауталия. – В: СЕРДИКА – СРЕДЕЦ – СОФИЯ, Т. 8. Национална научна конференция 90 години музеят на София. С., 2020 г., 401 – 413; **Джонев, А.** Превземането на Главната квартира на Действащата армия и „спасяването” на Кюстендил в края на Първата световна война. – В: Първата световна война и излизането на България от нея (1918 г.). Първата световна война на Балканите, пробивът на Добро поле и събитията през 1918 г. Сборник от научните конференции с международно участие в Дойран (15 – 16. 09. 2018) и Перник (18 – 19. 09. 2018). С., 2021; **Венев, А.** Самолетите Дорние 17 – въздушната смърт над Кюстендил. – Сборник с доклади от международната научна конференция „България и войната през 1941 г.”; **Митов, Я.** [Bibliographische Notizen]. – BZ 114/2 (2021) S. 805, Nr. 2630); **Таскова, М.** Дигиталните и печатните учебни помагала към програмите за деца на РИМ – Кюстендил. – В: Културно-историческо

наследство: опазване, представяне, дигитализация, т. 7, бр. 2, 2021, 151 – 163.

В каталога „Поток през времето. Спасителни археологически проучвания по разширението на газопреносната мрежа на „Булгартрансгаз“ ЕАД”, издание на НАИМ при БАН, София, 2020, са включени три публикации от: **Спасов, Р.** Обект А2/1 край Бели Лом, община Ломница, 373 – 375; **Спасов, Р., В. Вандова, В. Мартинова.** Обект А5/4008 край Недан, община Павликени, 281 – 284; **Спасов, Р., В. Вандова, В. Мартинова.** Обект А5/4009 край Недан, община Павликени, 290 – 294;

Популяризаторска и образователна дейност

И през изминалата година организирани и провеждани детски музейни работилници бяха основната форма в образователната политика на музея. С професионализма и ентузиазма на колегите от отдел „Връзки с обществеността“ вече седем години те са най-търсената и посетена проява от децата на Кюстендил, както и от техните учители и родители. През 2021 г., независимо от епидемичната обстановка в страната и въведените мерки, в рамките на разработените 2 образователни програми за деца: „Култура и изкуство в древността“ и „История и традиции“ са организирани и проведени общо 46 занимания, в които взеха участие 770 деца.

Образователната дейност на Кюстендилския музей получи признание и от музейната колегия в страната. През 2021 г. музеят ни получи наградата „Наследство“ на Сдружение „Български музеи“ за 2020 г. в категорията „Образователни инициативи“ за „Децата и Музея II. История и традиции от детските ръце“, представяща образователната програма „История и традиции“, януари 2021 г. Освен това беше награден с грамота от Министерство на културата за реализираните образователни програми през учебната 2020/2021 г.

Заниманията в Специализирания детски музеен кът към зала „Асклепий“ бяха също посетени. Общият брой на участниците в музейните работилници и специализирания детски музеен кът през 2021 г. е 1163 деца.

Музейна работилница за деца

Като цяло добре приета през 2021 г. беше и организираната, съвместно с отдел „Култура и духовно развитие“ на Община Кюстендил, инициатива „Нощ на музеите“, проведена на нестандартната дата 3 юли 2021 г. В програмата ѝ бяха включени следните събития: Десета образователна игра „Отключи историята на своя град“ с посещение на музейни обекти и забележителности на Кюстендил /М. Таскова, екскурзоводите и информаторите на музейните експозиции – Д. Алфандари, Д. Стоичкова, Цв. Милошов, В. Кискимова/; „Истории от глина“ – изработване на глинени съдове с грънчарско колело /Д. Камберова/; Откриване на етнографска изложба „Градът и селото“ в зала „Стримон“ с автор ас. д-р В. Спасова. Участие в организацията и провеждането на Нощта на музеите през 2021 г. взеха и колегите: ас. д-р В. Спасова, гл. ас. д-р Св. Филипова, д-р Я. Митов, Д. Павлова, А. Венев, Д. Симеонова, Л. Желязков, В. Бумбарска, И. Миладинов.

През 2021 г. специалистите в музея подготвиха и изнесоха поредица от публични лекции, слова

и беседи пред гражданите на град Кюстендил и учащи се в основните и средни училища: доц. д-р А. Джонев – Лекция на тема „Македония в железопътната политика на България“, 11 май, 2021 г., излъчена в Интернет; Слово за годишнината от Илинденско-Преображенското въстание, 2 август 2021 г., Кюстендил; Лекция пред учители от Кюстендилска област за спасяването на българските евреи, 17 септември 2021 г., къща музей „Димитър Пешев“; А. Венев – Лекция за Освобождението на град Кюстендил в читалище „Братство“, 31 януари 2021 г.; ас. д-р В. Спасова – Лектор в проект „Интерпретиране на Балканското фолклорно наследство“, финансиран по програмата за трансгранично сътрудничество Interreg – IPA България – Сърбия 2014 – 2020 – м. май 2021 г. в гр. Перник. Представяне на фолклора и културната традиция в трансграничната зона Перник – Кюстендил /България/ и област Нишава /Сърбия/; Лектор в проект „Нови възможности за развитието на туризма в малките населени места“, финансиран по програмата за трансгранично сътрудничество Interreg – IPA България – Сърбия 2014 – 2020, на тема „По пътя на българската традиция“ – м. юни 2021 г. в гр. Кюстендил; М. Таскова – Провеждане на обучение по Обществена и гражданска компетентност на ученици в Професионална гимназия по туризъм „Н. Й. Вапцаров“ – Кюстендил, като част от дейностите на гимназията по проект B0007.2.22.227 „Младежки дигитални пространства“, съфинансиран от Европейския съюз чрез Програмата за трансгранично сътрудничество Interreg-ИПП България – Сърбия 2014 – 2020 г. (5 – 7 юли 2021 г.)

Колегите ас. Р. Спасов и гл. ас. В. Вандова изнесоха поредица от неформални беседи пред гости и граждани на Кюстендил по време на проучването на археологически обект „Парк Галерията 2“ в Кюстендил.

Специалистите в музея участваха и в редица телевизионни поредици, документални филми и предавания: Доц. д-р А. Джонев – участия в: поредицата „Памет без давност“, 2 януари 2021 г., КТ „Евроком“, на тема „100 години от окупацията на Западните покрайнини“; поредицата „Памет без давност“, 6 март 2021 г., КТ „Евроком“, на тема „Българо-сръбските отношения през Първата световна война“; поредицата „Олтарите на България“ на БНТ 2 – документален филм „Жертвоприношение на Благовещение“, излъчен на 11 април 2021 г.; поредицата „10 000 крачки“ на БНТ 2 – документален филм „Железният мост в Кюстендил“ излъчен на 1 ноември 2021 г.; поредицата „Памет без давност“, 27 ноември 2021 г., КТ „Евроком“, във връзка с годишнината от подписването на Ньойския договор.; поредицата „Религията днес“ по БНТ 1 за еврейската общност в Кюстендил, излъчен на 27 ноември 2021 г.; Гл. ас. д-р Я. Митов – участия във: видео на YouTube канала „The hidden pearls of the Balkans“ на тема „Разходка до пещерата на Св. Иван Рилски над село Гърбино“, 15 февруари 2021; репортаж за предаването „България в 60 минути“ на БНТ 1 за историята на джамията „Фатих Мехмед“, озаглавено: Ремонтират джамията „Фатих Мехмед“ – паметник на културата, 16 март 2021; предаването „Линия култура“ по БНТ 2 с тема: „Културно-историческото наследство на градовете Кюстендил и Струмица“, 25 март 2021 г.; филм на предаването 10 000 крачки по БНТ 2 на тема: „Средновековната църква „Св. Георги“ в Кюстендил“, 21 април 2021 г.; филм на предаването Олтарите на България по БНТ 2 за битката при Велбъжд (1330 г.), озаглавен: Сръбската Спасовица край Велбъжд, 25 април 2021 г.; късометражен филм на „ТВ Запад“ на тема: Историята на средновековния храм „Св. Георги Победоносец“ в Кюстендил, 6 май 2021 г.; В. Дебочички – участия в: поредицата „10 000 крачки“

на БНТ 2 на тема „Експозиция в зала „Асклепий“, записано на 17 ноември 2021 г.; телевизия „ТВ +“ за джамия „Фатих Мехмед“ – 25.02.2021 г.

Наши колеги участваха в десетки предавания на Българското национално радио (БНР), радио „Благоевград“, радио „Фокус“, радио „Дарик“, Радио VOX и др. Интервюта и информация за събития и прояви на музея са публикувани в сайтовете на Дарик, Фокус, Инфомрежа, Струма, Вяра, Българска телеграфна агенция и др.

Проекти

През 2021 г. са подготвени, одобрени и финансирани от Министерство на културата следните шест проекта: проект за редовни теренни проучвания и полева консервация през 2021 г. на обект „Парк Галерията“ 2, гр. Кюстендил (ас. Р. Спасов, гл. ас. В. Вандова); проект „Консервация и реставрация на културни ценности от фонда на РИМ – Кюстендил“ (М. Таскова, Д. Камберова, А. Стоянов, В. Стоименов); проект „Реставрация на пет знамена от фонда на Регионален исторически музей Кюстендил“ (Доц. д-р А. Джонев, В. Дебочички); два проекта по сесия 1 и сесия 2 на Национален фонд „Култура“ за подпомагане на дейността на държавни, общински и регионални институти за създаване, съхраняване и разпространение на произведения на изкуството и културата, както и за опазване и популяризиране на културно-историческото наследство – за ел. енергия (М. Йосифова, М. Таскова, В. Дебочички). Музеят е бенефициент по проект на Център за неформално образование и културна дейност АЛОС, гр. София „Настолни игри в България от Древността до Новото време“, финансиран от Национален фонд „Култура“ по Програма „Културно наследство 2020“.

През 2021 г. музеят е изготвил и кандидатствал и с още два проекта: „Представяне на културното наследство чрез музейни сувенири и игри“ пред Министерство на културата (М. Таскова); проект на Община Кюстендил с партньор РИМ – Кюстендил на тема „Културното наследство на Пауталия – Велбъжд – Кюстендил – град с хилядолетна история, традиции и бъдеще“ по Програма „Културно предприемачество, наследство и сътрудничество“.

Бюджет

Общият бюджет на музея през 2021 г. е в размер на 931 544 лв. От тях 794 519 лв. като делегирана от държавата дейност (единни разходни стандарти за субсидирани бройки, допълващ стандарт за закрыта площ и преходен остатък от 2020 г.). Приходи от местна дейност 49 381 лв. От тях: приходи от билети – 9403 лв.; от продажба на музейни сувенири – 6 226 лв.; по договори за извършване на спасителни археологически разкопки и наблюдение – 10827 лв.; от наеми и дарения – 567 лв. И преходен остатък от 2020 г. – 22 545 лв. Целеви средства в размер на 61 715 лв. по одобрени проекти от Министерство на културата и от Агенцията по заетостта за наетите по програми и мерки за насърчаване на заетостта (6 540 лв.).

Разходите са в размер на 791 030 лв. От тях: за заплати и възнаграждения на персонала по трудово правоотношение – 464 663 лв.; за други възнаграждения и плащания на персонала – 102 678 лв.; за задължителни осигуровки от работодателя – 98 579; за издръжка – 119 047 лв. Преходният остатък за 2022 г. е в размер на 140 514 лв.

Както вече посочихме, с настоящия отчет продължаваме да изпълняваме задължението си за отчетност, публичност и прозрачност за работата на музея. Както и да популяризираме работата на специалистите и всички работещи в музея, тъй като за обществеността остава „скрита“ част от основната и съществена дейност на институцията, насочена към опазване на богатото наследство на Кюстендил и региона.

Валентин Дебочички

МУЗЕЙНИ ИЗЯВИ

Етнографска изложба „Градът и селото”

Идеята на откритата на 03.07.2021 г. етнографска изложба в зала „Стримон” към РИМ Кюстендил е представянето на града и селото като социално организирани пространства, включващи интериора на жилището и интерпретиране на живота в него. Експозицията въвежда в атмосферата на една отминала епоха – края на XIX – първата половина на XX в., показва многообразието на етнокултурата, характерна за Кюстендилския край.

Градът и селото са две отделни системи, но взаимно допълващи се и променящи се. Съществува вечен диалог между селото и града, между традиционното и съвременното, между патриархалното селско и градското модерно. Трудно е да се направи избор на победител, защото той зависи от конкретната ситуация. Независимо от историческото време и доминиращата културна система, традициите по един или друг начин оказват влияние върху формирането на отделната личност. В този контекст селото и градът са две страни на една културна идентичност.

Естеството на селището е основен фактор, който характеризира народната традиция на дадена общност.

Селото, със своето земеделие и животновъдство, формира една традиционна селска култура, подчинена и определена от цикличното време на народния календар. В обредно отношение водеща е идеята за постигане на плодородие в най-широк аспект. За да се случи това, селянинът вярва, че трябва да спазва и почита традициите, наследени от предците ни. В противен случай ще има негативни последици и гладни години. Той е убеден, че от традиционната обредност зависи неговото добруване, а не от непосилния му труд. За селския човек обредите и празниците не са обикновена случка в ежедневието, а проява на свещеност.

Малко по-различни от традиционно установения тип селско поселение и жилище са битовите изисквания към дома и менталитета на градския жител в края на XIX в. Занаятчийският, промишленият, търговският труд налагат по-рационален метод в живота и дейността на гражданина, който трябва да се ориентира спрямо пазарните изисквания, да проявява съобразителност и креативност. Ето защо търговските отношения, оживените пазари, занаятчийско-промишленото производство налагат нови представи и идеали. Градът, в своята цялост и възможности, става онази мотивираща среда за благосъстояние, която предлага модерни проекции, отговарящи на духа и потребностите на зараждащия се икономически и интелектуален български елит.

Важна роля за навлизането на народната култура в градска среда имат преселническите и миграционни процеси през XIX в. Част от селяните напускат селото и отиват да живеят в града. Те „излизат” от своя традиционен свят на първичните природни сили, на митологизма, на свръхестествените преживявания, на инстинктивното в живота и навлизат в една рационална и пресметлива среда на социалната и стопанска взаимозависимост. Наред с търговците и занаятчиите, част от обикновеното градско население практикува селскостопански поминъчни форми и запазва някои черти от селския бит.

През XIX в. Кюстендил се отличава с постоянно присъствие на групи от хора, разностранни в етническо, религиозно и социално отношение – турци, българи, евреи, цигани, черкези, гърци, цинцари /власи/ и арнаути /албанци/ – в по-голямата си част християни. Освобождението води след себе си интензивни демографски промени. Миграционната вълна се засилва особено в периода 1878 – 1879 и стига до края на 1918 г., но и след това. Голяма част от турското население напуска града и се насочва към съседни на нас македонски територии, останалите под турска власт. Същевременно бежанци от българско население, идващи от област Македония, трайно се заселват в Кюстендил. Немалък брой преселници прииждат и от селата на Кюстендилска околия, както и от вътрешността на страната. Голяма част от тях градската управа настанява в освободените турски къщи, някои с възможности купуват парцели, наемат се изоставени дюкяни и имоти срещу невисоки суми. Тези, които имат занаят започват да се препитават с него. Това са терзии, абаджии, кондурджии, кръчмари, бакали, мутафчийи и др. На фона на такива демографски сътресения и в условията на една динамична социално-икономическа и политическа среда Кюстендил преминава през урбанистични и модернизаторски реформи, изживява духовен подъем. Постепенно се формира хомогенен слой от българско население, смесица от местни и придошли. Замогналата се част от българите – предприемчиви занаятчийи, учители, студенти, търговци, мисионери, пътуват в редица европейски страни като Франция, Италия, Англия, Германия с цел работа, търговия, образователни интереси. Имайки пряк досег с европейските културни образци, именно те стават носители на новите модни влияния. С раз-

витието и изменението на социално-икономическите и културни потребности на модерното общество, свободен Кюстендил придобива нов изразителен облик, подчертан от архитектура, градоустройство, мода, поведение, представи и идеали на неговите жители. Градска мода е „а ла франгата”, което означава не само френско културно влияние, но в цялостен аспект се асоциира и с европейското в бита. Градските жилища от втората половина на XIX и началото на XX в., собственост на състоятелни кюстендилци /търговци, лекари, юристи/, са предимно двуетажни с паянтова конструкция. В исторически план се съотнасят към пловдивския тип възрожденска къща. Постройките са с повече удобства, с високи каменни приземия, раздвиженост на вътрешното пространство, представителни фасади с красиво изписани кобилични фронтони, издадени еркери, прозорци с железни решетки отвън, чардаци, къшкови. Често в приземието на двуетажната къща се намира дюкянът, занаятчийската работилница, кръчмата, които стават източник на добър доход.

Акцент в изложбата е жилището и неговата уредба. Домът е не само стаите, но и покъщината, постелките, преживяванията, спомените на хората.

Образът на селото е представен чрез двуделното жилище /две стаи/. Основен структурен елемент на жилищната планировка е помещението с огнището, наричано в Кюстендилско каша, мутвак, куйкя. Първоначално огнището се намира в центъра на „кащата”, впоследствие е поставяно на някоя от стените. Около него е разположен кухненският инвентар. Експозицията показва ношви, краг, бутенка/бутеньо за биене на мляко, чутура за кълчане на пипер, крондир, котлета, тигани, сито и решето, лъжичарник, просфора /печат за обредни хлябове/, съдове за съхранение на продукти като връчви, кюпета, глинени гърнета, също софрата с трикраките столчета, съдове за вода като стомни, гюмове, ибрици, букол и др. До мутвака се намира одаята, собата. Там спи семейството през зимата, посрещат се гости, тъче се на разбой. Обзавеждането включва дървени „одери” за спане, миндерлъци за сядане, покрити с домашно тъкани шарени черги и пъстри възглавници, полици по стените, някой и друг семеен портрет, стенно огледало с бяла кърпа, домашно тъкана, иконостас, газена лампа и др. В одаята са експонирани още дарак, /хурка за предене на вълна, повесмарка /хурка за коноп/, чекрък, въртежка и др.

Пространството на градското жилище в изложбата е оформено от входно антре и гостна стая. Символ на модерността е стенната ниша „а ла франга” с порцеланови чинии и медни сахани, порцеланов леген с кана за вода, сребърен сервиз, подноси, красива фруктиера в стил ампиър, бонбоньера от 1870 г., изработена от алпака, тоалетки, часовник, свещник, шевна машина, мангал за отопление и др. В унисон с представителния интериор на експонираното градско жилище са също плюшеният диван със столове и фотьойл, грамофон, висока маса с дантелена покривка, завеси, привързвани с декоративни шнури и др.

Важна принадлежност, както на селската, така и на градската къща, е дворот, където всекидневно се събира фамилията, за да върши работа, да отпочива и да се забавлява на открито. В селския двор могат да се видят тръвна за пчели /кошер, измазан с кал и говежда тор/, рало, самар с дисаги, диканя за вършитба, подница и връшник за изпичане на хляб, кобилица с менци, мелица за намачкване на „гръстниците” /конопените стебла и отделяне на влакната/, паламарка /дървена ръкавица за захващане на повече стръкове при жънене/ и др. В градския двор, до чешмата, е отделено място на грънчарско колело и някои производни на майстора-грънчар като крондир и стомни.

Спецификата на жилището и живота в него открояват комплекс от обреди, целящи благополучие на обитателите му. Строителната обредност преминава през няколко етапа – избор на място за строеж, полагане на основите, завършване на обекта и влизане в новия дом. За да се превърне в усвоята среда за живеене, най-първо в него ритуално се запалва нов огън, внася се пита, прясна вода, сол – да пази от зли сили, може икона, монета и някои по-необходими предмети от покъщината. Дава се курбан и се прави освет.

Изложбата показва също разнообразни тъкани, народни носии и градско облекло, накити от края на XIX и XX в.

В духа на общата насоченост, експозицията е адресирана до широката публика и цели да забавлява, информира, да предизвиква стари спомени, приятни емоции в своите посетители!

Веска Спасова

МЕДАЛЪОН НА ГОРДИАН III, СЕЧЕН В ЕФЕС

Един от най-значимите градове на Йонийското крайбрежие на Егейско море – Ефес, сече монети без прекъсване в продължение на девет века. Началото на това сериозно по обем производство е поставено в края на VII в. пр. Хр. и продължава до 259 г. То преминава през различни периоди, които са в пряка връзка с историческата съдба на града и икономическото му развитие. Първоначално Бърнард Хед разграничава тринадесет етапа на развитие на монетосеченето на Ефес от VII в. пр. Хр. до 27 г. пр. Хр. (началото на принципата на Август). По-късно в *Historia Numorum* тези подпериоди са ограничени до осем. Монетосеченето в града започва със серия електронови монети с различни номинали. Златни монети се сечат спорадично. По времето на Първата Митридатова война с Римската република (88 – 84 г. пр. Хр.) и във връзка с прокламираната независимост на западнопонтийските градове в Ефес се отсичат серия златни статери. В края на VI – началото на V в. пр. Хр. започва производството на сребърни монети, като се сечат различни номинали (оболи, драхми, тетрадрахми). През II в. пр. Хр. в Пергам се поставя началото на отсичането на цистофорите, което се свързва с победата на Евмен II (197 – 159 г. пр. Хр.) над галатите през 167 г. пр. Хр. Ефес като част от Пергамското царство, наред с други градове в Мала Азия, също сече цистофори. Това монетосечене се запазва и след завладяването на Йония от римляните през 133 г. пр. Хр. и продължава с промени в изображенията и в началото на римския период. Първите емисии бронзови монети на Ефес се датират в началото на IV в. пр. Хр.

Обр. 1. Култова статуя на Артемида Ефеска, музей в Ефес

Доминиращата тема по време на монетосеченето на античния град, от най-ранните му периоди до втората половина на III в., е свързана в различни варианти и интерпретации със символа на Ефес – статуята на Артемида и нейният храм. Представа за статуята получаваме от запазени по-късни римски копия (Обр. 1), както и от монетите. Богинята е изобразена права с плътно долепени крака, като тялото ѝ наподобява колона, ръцете ѝ са свити в лактите под прав ъгъл. Върху главата ѝ е поставена висока шапка (Polos), крепостна корона (Corona muralis) или такава, която изобразява самия храм на Артемида. Долната част на дрехата, от кръста надолу, е украсена с пчели и протомета на различни реални и митологични животни, торсът е с много гърди, което категорично я свързва много повече с богиня на плодородието, респективно Великата богиня – майка, чийто култ предхожда йонийската колонизация, отколкото на лова и дивата природа, каквато е класическата Артемида от гръцката митология. Както при повечето от култовете в древногръцкия свят и култът към Артемида Ефеска, запазвайки някои архаични анатолийски черти, приспособявайки се към политическите влияния и променящата се социална среда, еволюира и претърпява процес на елинизация, а впоследствие и на романизация.

Символите на богинята са еленът и пчелата. Тези символи се появяват и в монетосеченето на Ефес – самостоятелно или заедно със самата богиня. Върху електроновите монети от края на VII – VI в. пр. Хр. (подразделения на статера или хектета) е изобразена глава или протоме на елен (Обр. 2), а върху хемихектета от VI в. пр. Хр. – пчела (Обр.

Обр. 2. Хекте на Ефес (625 – 600 г. пр. Хр.)

Обр. 3. Хемихекте на Ефес (VI в. пр. Хр.)

Обр. 4. Дидрахма на Ефес (245 – 202 г. пр. Хр.)

Обр. 5. Статер на Ефес (88 – 84 г. пр. Хр.)

в противоположна или в същата посока глава и т.н.

С началото на римското имперско провинциално сечене в Ефес, лицето на монетите вече е заето от бюста на императора или членове на неговото семейство. Върху реверса, въпреки навлизането на нови типове, доминиращата тема продължава да е свързана с култа към Артемида Ефеска. Преобладаващото изображение отново е на елен в различни варианти, което може да се проследи през целия период на римското

Обр. 6. Бронзова монета на Август с Ливия (27 г. пр. Хр. – 14 г.)

Обр. 7. Бронзова монета на Марк Аврелий (161 – 180 г.)

Обр. 8. Бронзова монета на Домициан (81 – 96 г.)

Обр. 9. Бронзова монета на Марк Аврелий (161 – 180 г.)

9), Луций Вер, Септимий Север). Върху екземпляр, сечен при Каракала, Артемида Ефеска стои между

3). Тази традиция се запазва и при по-късните монети. При тетрадрахми и драхми от IV – III в. пр. Хр. върху лицето им е изобразена пчела, а върху гърба – елен. При дидрахмите от същия период върху аверса стои главата на Артемида, изобразена по класически елински образец, а върху реверса – протоме на елен (Обр. 4). При статери от I в. пр. Хр. върху реверса е изобразена статуята на ефеската богиня (Обр. 5). Подобни са изображенията и върху бронзовите монети, като реверсите им показват разнообразие в представянето на елена – протоме или цяла фигура, прав или легнал наляво или надясно, с обърната

Обр. 10. Бронзова монета на Антонин Пий (138 – 161 г.)

Обр. 11. Медальон на Гордиан III (238 – 244 г.)

(238 – 244 г.). Иззет е от полицията в гр. Дупница, заедно с други културни ценности. Описанието му е следното:

Лице: ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤΩ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ Бюст с лавров венец, ризница и мантия надясно.

Опако: ΟΜΟΝΟΙΑ ΕΦΕΣΙΩΝ Κ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΝ Култовата статуя на Артемида Ефеска вляво. От двете ѝ страни стоят елени. Вдясно – Серапис седи насреща, държи Цербер и скиптер.

Надписът върху реверса на медальона подсказва и за повода на отсичането му – съюз и съгласие на град Ефес с град Александрия в Египет. От тук и изображението на Серапис. Подобни съюзни монетосечения са характерни за монетарниците в Мала Азия през римския период, като върху опакото на монетите се изобразяват божествата – символи на съответния град. Ефес сече монети в съюз с Магнезия, Метрополис, Милет, Смирна (Йония); Пергам, Кизик (Мизия); Апамея, Хиерополис, Лаодикея (Фригия); Сарди, Филадельфия (Лидия); Месембрия, Перинт (Тракия) и др.

Местонамирането на представения тук медальон е неизвестно. Засага монети на Ефес не са регистрирани в колективни находки от територията на България. Единствено в първоначалната информация, дадена от Герасимов за монетната находка от с. Крепост, Хасковско, се споменава за една монета на гр. Метрополис в Йония, сечена при Гета. В по-късната публикация на Юркова подобна монета няма, но има разлика и в броя на монетите от находката. Единични екземпляри на града се съхраняват във фонда на НАИМ – София: по един брой на Нерон, Траян, Каракала, Юлия Паула, Север Александър и Херения Етрусцила, и 2 бр. на Траян Деций. В РИМ – Варна също има една монета на Ефес, сечена при Елагабал с изображение на кораб върху реверса. Във фонда на РИМ – Смолян се съхранява медальон на Комод от съюзното монетосечене между Пергам (провинция Мизия) и Ефес. Всички тези монети са без информация за местонамиране. Монети, сечени в монетарниците на Мала Азия, са регистрирани както в колективни монетни находки, така и като единични екземпляри от археологически проучвания. Това са монети на Никея, Никомедия, Юлиополис, Цезарея Германика; Калхедон във Витиния; Анкира, Галатия; Хермокапелия в Лидия; Дарданос в Троада; Миласа в Кария; Антиохия в Писидия; Цезарея в Кападокия и др. В този ред на мисли представеният по-горе медальон на Гордиан III, както и останалите монети, сечени в Ефес и съхранявани в музеите в страната, най-вероятно произхождат от територията на България и се вписват безпроблемно в циркуляционната среда през III в.

Оловна плочка на култа „Дунавски конници” от фонда на РИМ – Кюстендил

Религиозните култове и практики в римския град Пауталия са обект на изследвания близо 130 години. Още в далечната 1894 г. първият директор на Народния археологически музей в София В. Добруски публикува епиграфски паметници и оброчни плочки от цялата страна, сред които и намерените в Пауталия и нейната градска територия. Следват открития в тази посока от патрона на РИМ – Кюстендил акад. Й. Иванов. Многобройни публикации на артефакти, свързани с религиозните култове, прави и Г. Кацаров. По-късно проф. М. Тачева включва в своите изследвания археологически паметници от Пауталия, като обръща специално внимание на някои от тях. За съжаление в рамките на тази кратка статия е невъзможно да бъдат отбелязани всички историци, археолози, епиграфи и нумизмати, работили повече от столетие върху обширната тема за религиозния живот на Пауталия, благодарение на които за момента разполагаме с много интересна, макар и ненапълно завършена картина. Тези, ако може да се нарекат, „бели петна”, биват запълвани чрез всеки новооткрит археологически паметник.

Целта на тази публикация е да добави още един елемент към археологическите свидетелства за многообразния религиозен живот на римска Пауталия през периода на империята (I – IV в.). Този елемент е малка като размери, но не маловажна като значение, оловна плочка на така наречения култ „Дунавски конници”, получил името си от региона на откриване и разпространение – Дунавският лимес.

По-големият брой паметници Дунавски конници се откриват на териториите на Римските провинции Панония, Мизия, Дакия, по-рядко в Тракия и Далмация, а от западните провинции постъпват единични находки. Култът просъществува сравнително кратко, формиран е в края на II – началото на III в. и напълно изчезва, според последните археологически данни, към края на IV в., като най-голямо присъствие в гореспоменатите региони има през целия III в. Може да се каже, че това е един от най-енигматичните култове от епохата на Империята, чийто религиозен живот е сложно и необикновено явление, каквато е и самата Римска империя със своите народи, племена, различни социално-икономически структури, различни социални групи и слоеве. Религиозният синкретизъм, познат от дълбока древност, получава широка изява през елинизма, но през вековете на Римската империя е особено мащабен. Споровете около култа Дунавски конници продължават близо три столетия; не са открити храмове на култа и сигурно доказани производствени центрове за изработване на плочките; в античната литература и епиграфските паметници напълно липсват сведения. Единствените свидетели за съществуването му са сравнително малките като размери плочки или икони с определена иконография, изработени от мрамор, олово, бронз, в редки случаи от благородни метали. Върху някои от тях има кратки надписи, но те не хвърлят светлина върху същността на култа.

Характерна особеност в иконографията на плочките е изобразително поле, разделено на хоризонтални регистри, върху които са представени различни изображения и сцени. Общи за всички са фигурата на Богиня в централния регистър с два конника, изобразени хералдично до нея. Под копитата на конете в повечето случаи има легнали човешки фигури, интерпретирани като „паднали врагове”. Пред богинята, която няма сигурно идентифициращи я атрибути, е изобразена риба. Над тази група са бюстовете на Сол и Луна, орел или колесница. При някои от паметниците конникът е един. Освен тези божества върху плочките има множество други изображения: канделабри, олтари, звезди, кръгове, mensa delphica и риба, угощение, кратер, лъв, змии, овен, петел, гарван, кинжали, дървесни клонки, сцени на инициация, криоболia и др., но тези изображения не фигурират едновременно във всички плочки, т. е. няма установена иконография. И докато находките на артефакти в сигурна археологическа среда в голяма степен разрешават проблема с хронологията и разпространението, то опитите за отговор на въпроса относно същността на култа се извършва по иконографски и стилови белези. Като резултат са многобройни и често противоречиви интерпретации, тъй като в иконографията на Дунавски конници се проследяват синкретично елементи от множество култове. В науката е прието влиянието на Тракийския конник, а изказаните предположения за удвояването на конниците са свързани основно с Митра и Диоскурите. Обхватът на интерпретациите за централната фигура – Богинята е значително по-широк. В публикациите си авторите я свързват с Артемида, Кибела, Селена, Бендида, Немезида, Деметра, келтската Епона, а за други присъствието на рибата я определя като Атаргатис-Деа Сирия. Относно произхода на култа мненията също са различни, но напоследък повечето изследователи приемат, че е възникнал на юг от река Дунав, т. е. има промяна на битувалото дълги години становище, че родно място на култа Дунавски конници е Дакия. Наличните до 1976 г. артефакти са обобщени най-пълно в CMRED от Д. Тудор, като са включени и изследванията, отнасящи се за паметници от днешните български земи. От 1976 г. до днес са постъпили значителен брой плочки, а намерените в археологически контекст екземпляри от Сердика, Северна Македония и Белгия, както и увеличаващият се брой находки от балканските провинции, доведе до нови гледни точки при анализа на паметниците.

Както беше отбелязано, култът Дунавски конници има скромно присъствие в римската провинция Тракия, в чиято най-западна част се намира Пауталия с градската си територия до края на III в., а след административните реформи става част от провинция Вътрешна Дакия. Според проф. М. Тачева двете римски провинции – Долна Мизия и Тракия, обхващащи днешните български земи, са от особено значение при проучването на религиозния живот в Римска-

та империя заради специфичното отношение на местното тракийско население към характерния за тази епоха религиозен синкретизъм. С тази особеност е белязан и религиозният живот в Пауталия. Сред артефактите, намерени в Пауталия, свидетелстващи за почитане на източни божества, както и на мистерийния култ на бог Митра, са известни 5 бр. паметници на култа Дунавски конници, сред които е уникалната бронзова рондела (печат), публикувана от проф. М. Тачева и изложена в нумизматичната експозиция на РИМ – Кюстендил. Към тях се добавя и оловната плочка Дунавски конници, обект на тази статия.

Плочката (обр. 1) е случайна находка от землището на с. Таваличево Кюстендилско, съхранява се във фонд „Нумизматика” на РИМ – Кюстендил под инв. № 4973 и ми беше предоставена за първична публикация от д-р Св. Филипова, на която изказвам искрена благодарност.

Обр. 1: Оловна плочка на култа „Дунавски конници”, РИМ – Кюстендил

Оловната плочка е фрагментирана, със запазени размери 7,8 x 6,2 см, има правоъгълна форма, с леко заоблени ъгли и е рамкирана с шнуровиден орнамент. Отлята е в калъп. Изображенията са с нисък релеф и на места са трудно различими. Най-вероятно преди повредата са били представени две или три обособени иконографски полета, разположени едно под друго. Запазено е само най-горното от тях. Сцената, вписана в него, представя три основни фигури – богиня и два конника в центъра на едикула. Видима е част от дясната колона, която има спираловидни канелюри и композитен капител, шнуровиден орнамент образува две арки свързващи колоните. Богинята е представена фронтално с глава леко обърната надясно, косата ѝ е привързана с диадема. Женската фигура е стройна, облечена с дълъг до земята хитон, препасан под гърдите. Ръцете са повдигнати встрани, лявата ръка държи запалена факла, предметът в дясната ръка е малко неясен (различава се от този вляво, има вероятност да е житен сноп). Конете са симетрично представени от двете страни на богинята, с повдигнати десни крака. Ездачите държат в левите си ръце поводите на коня, а десните са вдигнати и държат draco standard, върху главите си носят фригийски шапки. Непосредствено над draco standard вдясно е бюста на Сол с лъчиста корона от четири лъча и две звезди с много лъчи. В лявата страна ясно се вижда бюст на Луна, звездата от дясната ѝ страна, макар и бледа, е видима, но вляво плочката има механично увреждане, което е заличило изображението. Между шнуровидната рамка и арките се образува горно изобразително поле. Над Богинята е представен орел с разперени криле, стъпил върху объл предмет. В човката си държи венец, симетрично от двете му страни има клонки. В десния ъгъл над арката се вижда, макар и със затруднение, женска фигура с препасан хитон, в протегнатата си към орела ръка държи венец. В краката на Богинята е изобразена риба. Отчупената долна част от плочката ни лишава от възможността да видим останалата част от познатите от други плочки изображения на тази сцена – масичка, падналите врагове под конете и т.н., както и фигурите от долния регистър. Въпреки фрагментираното състояние, според иконографията си – Богиня и два конника, плочката може да бъде отнесена към група В по типологията на Д. Тудор.

Изображението на богинята в стилово отношение се доближава до това на бронзовата рондела от Пауталия. Но най-близък паралел, като иконография и материал, намира в доста отдалечен от землището на село Таваличево район. Това е оловна плочка Дунавски конници (обр. 2), намерена случайно на брега на река Бабоя (Baboiia) в близост до римско селище с военно укрепление при село Чарой Ной (Ciogoiu Nou), Румъния. В цялостно запазеният румънски екземпляр са видими липсващите в плочката от Таваличево фигури и регистър. Рибата е поставена върху трикрака маса (mensa delphica), под копитата на десния конник е

Обр. 2: Оловна плочка на култа „Дунавски конници”, случайна находка на брега на река Бабоя поток, Музей на Олтения

изобразен делфин и венец, а под левия – птица, вероятно петел и венец. Под тези изображения са представени две жени, облечени в надиплени, препасани хитони, паднали на земята. Протегнатите им напред ръце символизират поклонение. Изображенията на долния регистър са неясни като цяло, различават се: четирикрако животно, определено като куче, множество обли неясни предмети, кантарос и канделабър. Проблемите с иконографията са предизвикани от силния синкретизъм, използване на изображения, типични за други култове и богиня без идентифициращи я атрибути.

Опитът за иконографски анализ на изображенията ще бъде обект на отделна статия. Най-общо може да се каже, че, въпреки фрагментирания си вид, плочката Дунавски конници от с. Таваличево е уникална със сравнително рядкото изображение на богинята. Обикновено тя е представяна с протегнати ръце да храни конете или ги държи за поводите. Върху нашата плочка богинята държи в ръцете си запалена факла и житен сноп, което я определя като Деметра. Освен че богинята има идентифициращи я атрибути, под копитата на конете, видимо от румънската плочка, липсват типичните легнали мъжки фигури, а са представени делфин, птица, венци и женски фигури. Налице отново е познатият от другите паметници силен синкретизъм в иконографията, използване на изображения, типични за други култове.

Интерес буди и фактът, че нашата плочка има паралел с находка в значително отдалечено от Пауталия селище. След като няма открит храм с производствен център, откъдето поклонниците вземат със себе си свещени предмети, то логичната връзка между тези селища са пътищата. Според Й. Иванов първостепенният път Пауталия – Сердика минава през землището на с. Таваличево и следвайки ниските източни склонове на Конявска планина се спуска в Радомирското поле и продължава през Монтана към р. Дунав, а негово разклонение през долината на р. Разметаница достига Германия и продължава за Филипопол. През римската епоха село Таваличево и землището му са част от гъсто разположени селища в подножието на Конявска планина. Концентрацията на археологически находки, както и голяма колективна находка на монети от втората половина на III век, говорят за благосъстоянието на жителите. От източната част на селото произхожда най-големият, намиран до този момент в България, релеф на бог Митра, което се приема от Г. Кацаров и Б. Геров като индикатор за съществуването на митреум. Археологически е проучена крепост, също от края на III век, за охрана на пътищата.

Според проучвателите римското селище до Cioroiu Nou, откъдето произхожда плочката Дунавски конници, идентична с тази от Таваличево, вероятно е от градски тип, с военно укрепление post-statio, охранявано от войници на Legio VII Claudia. То се намира на 20 км северно от река Дунав и е отдалечено от римските военни лагери. В селището са се произвеждали предмети от желязо, бронз и олово, строителна и битова керамика и е царяла оживена търговия на изделия, както и културни влияния с провинциите южно от р. Дунав. Освен

скулптурни произведения и римска рисувана керамика, от юг е доставяно олово като материал за работилниците.

Като цяло последните анализи относно произхода и разпространението на паметниците на култа Дунавски конници излизат от дългогодишно твърдение, че той се развива единствено във военната среда на римските лагери. Статистически данни върху находки от провинция Горна Мизия сочат, че римската армия няма основна роля в разпространението и практикуването на култа, въпреки че е подходяща поради своята етническа разнородност. От анализирания над 80 бр. артефакти много малък процент са намерени на териториите на римски военни лагери, в по-голямата си част находките произхождат от археологически регистрирани селища, вили и местности в близост до пътни артерии, но този факт не изключва участието на армията. Зараждането на култа е свързано с мултиетничната среда на римската армия, в това число са и завърналите се тракийци след дългогодишна служба в източните провинции и възприели оттам нови източни учения. Освен военните лагери, малки подразделения са охранявали пътища, мини, производствени центрове и други важни за римската власт обекти. Но М. Оперман смята, че иконографията на Дунавските конници показва белези на самостоятелен култ, който не може да се причисли към чисто военните.

Разнородните материали, от които са изработени плочките, води до предположението, че няма обособени производствени центрове, а различни занаятчии, поклонници на култа, са ги изработвали в работилниците си. Не бива да се изключва и възможността за пренасяне на самия калъп, особено за отливане на оловните плочки. Поради малките им размери и дебелина е общоприето мнението за апотропейната им функция, възможно е също и да са използвани като свещен предмет при практикуване на култа в домашни условия или където и да е сред природата. Все повече учени, включително М. Тачева и арх. П. Стефанов, насочват вниманието си към доскоро некомментираните възможности плочките Дунавски конници да изразяват гностични идеи, а Д. Спасова, в анализ на последните находки от Куманово (Р Северна Македония), допуска, че част от изображенията върху плочките са проява на ранно християнство, представено с познатите от езическата иконография символи. Култът Дунавски конници има свой разцвет през целия III в., а намерените в археологически контекст артефакти от Сердика, Северна Македония и Белгия доказват съществуването му и през IV в., като едва към края му изчезва. Това дава възможност да се обърне внимание и на непосредствения предшественик на манихейството, наричан „арамейски философ”, Вардесан, чиято школа съчетава източноръцкото образование и гностическия дуализъм, а също и на бързо разпространяващата се в тези векове синкретична манихейска религия.

Димитрина Павлова

Битката при Велбъжд в преданията и легендите от Кюстендилския край

Напоследък се наблюдава силен интерес на туристите, посещаващи Регионалния исторически музей в Кюстендил, към запазени местни предания и легенди за старата история на града и региона. Легендите са достигнали до нас благодарение на труда на редица изследователи, фолклористи и краеведи. Те намират място в беседите на музейните уредници и екскурзоводи и с любопитство са слушани от посетителите. Това е така, защото легендите представляват един магичен разказ за станали събития, пречупен и предаден през призмата на редица поколения, но в сърцевината им мнозина търсят зърно истина. Често обаче, конкретиката в легендите се митологизира, защото предавани от уста на уста, те придобиват допълнителни функции, извън тази да предадат чистия исторически разказ. Така в много случаи, легендите имат за цел да обяснят топонимията на даден район и в заключението си да дадат своята поука на слушателя. Това прави легендарните сведения многоцветни, но също така широкодостъпни за хора с различни интереси. Показателен е примерът, че през 2013 г. музеят в Кюстендил издаде пътеводителя „По пътя на преданията и легендите”, който събира в себе си легендарни сведения от Кюстендилско. До момента, това е едно от най-търсените издания в музея. Интересът на журналисти, общественици и учени към легендарните сведения

и преданията не стихва и те са се превърнали в неизменна част от историята на Кюстендилска област.

Любопитна е една група от легенди и предания, свързани с топонимията и записвани по селата, около които се е провела битката при Велбъжд на 28 юли 1330 г. Те носят народния спомен за едно от най-важните и трагични събития от средновековната българска история, което не само променило политическата конюнктура на Балканите по това време, но дало отражение и върху народното творчество на населението в Кюстендилско. Именно тук е било мястото, където многохилядните български и сръбски войски се сблъскали в решително сражение, и където българският цар Михаил III Шишман (1323 – 1330) намерил своята гибел. Конфликтната зона на Велбъжд, принадлежаща от край време към българските предели, тогава се намирала под сръбска власт. Коварството на сръбския крал Стефан Урош III Дечански (1321 – 1331), който вероломно нарушил сключеното едновременно примирие, не позволило на българския владетел да реорганизира войските си и да дочака войсковите подкрепления на брат си Белаур. Сражението, което е станало в равнината между селата Раждавица – Коняво – Копиловци – Драговищица, е запомнено и до ден днешен от местното население в редица легендарни сведения. Макар и различни като информация, ле-

гендите и преданията търсят обяснението на печалния за българите изход от битката и топонимията на местността.

Редица изследователи на битката при Велбъжд използват легендите, записани в околността, като помощен исторически материал. Един от първите учени, посочили легенди, свързани с битката, е Йордан Иванов (1872 – 1947). Известен със своя интердисциплинарен изследователски подход, в книгата си „Северна Македония. Исторически издирвания” той привежда редица български и сръбски легенди, като дава обстоен коментар за станалото сражение. Съчетавайки разностранни извори в един равномерно разказ, Иванов показва ползите на включването на допълнителни податки, получени от легендарните сведения, които обогатяват писмените извори. По този начин той дава един значителен принос към историографията по проблема. Иванов разглежда хипотезите за това къде е погребан българският цар Михаил III Шишман след битката, като по легендарни свидетелства предполага църквата „Св. Георги” в кв. Колуша, Кюстендил. Преглед на някои легенди, свързани с Велбъждката битка, е направил в своето проучване Тома Томов, който използва изворовия материал и превежда предания, въз основа на които дава обстоен коментар за придвижването на двете войски. В книгата на Димитър Ангелов и

Борис Чолпанов – „Българска военна история през Средновековието (X – XV век)” са разгледани военните ходове на българския владетел по време на битката. Изследователите са използвали и различни легенди, някои от които са събирали директно от хора от околностите на сражението и фигурират само в това издание. Публикуваните в настоящия материал легенди от Кюстендилско са събрани и записани от редица изследователи и краеведи през годините и днес са разпръснати в книги, брошури и ръкописи. Макар и в настоящото съобщение да не се претендира за пълна изчерпателност, легендите, посочени тук, имат за цел да представят един важен подход, който би улеснил популяризирането и предизвикването на допълнителен туристически интерес към региона, а от друга страна да покажат как българите в Кюстендилско са „пренесли” многобройни спомени за битката при Велбъжд през вековете. Достигнали до наши дни, легендите и преданията за битката са живи и любопитни разкази за посетителите на града.

Легенда за борбата между две жени, близки на цар Михаил III Шишман. Населението на село Коняво помни едно предание за дворцови интриги в двора на цар Михаил III Шишман. Според него, живеели две жени много близки на цар Михаил. Едната носела името Чубра и била любимка на царя

*„Войските на цар Михаил III Шишман и крал Стефан Урош III Дечански се доближават край Велбъжд
// Крал Стефан Урош III Дечански отправя послание до лагера на българския цар Михаил III Шишман.*

Миниатюра от „Лицевой летописный свод царя Ивана IV Грозного”, XVI в.”

и войската. Тя била много красива и смела, като често участвала в битки и била жена пълководец. Другата жена била самата негова сестра – княгинята, на име Мария (Мара). Двете жени враждували за влияние в двореца и сред войската. Царят уважавал и едната, и другата, но това само разпалвало лютата им и непримирима ненавист. Чашата преляла, когато на едни военни игри, красивата, ловка и смела девойка Чубра прескочила с коня си най-широкия трап. Цар Михаил я отличил, като нарекъл

това място Чубрина могила. Завистта у княгинята закипяла. По време на лов тя обидила Чубра и без да щади достойнството на брат си – царя, я нарекла негова „държанка”. Чубра измъкнала сабята, готова за саморазправа. Само намесата на охраната и посредничеството на царя, който бил повикан веднага, осуетили кръвопролитие. За да въдвори мир между съперничките, царят заповядал поляната, където били конете, да бъде наречена Марово (Мариино) и да бъде издигната чешма в чест на княгинята. Мястото пък, където станала свадата, хората нарекли „Кавгалия”.

Предание за името на село Коняво. В същото село друго местно предание разказва, че по време на Велбъждката битка между българските и сръбските войски през 1330 г. от стратегически съображения в околностите на селото била съсредоточена българската конница. Посочва се и самото място – ливадите в близост до р. Струма в гореспоменатата местност „Марово”. Във връзка с това, селото е получило името си Коняво. Заради това съсредоточаване на конницата там и планината е получила наименованието си Конявска планина.

Предание за името на село Дворище. Предание гласи, че в землището на селото била разположена част от обоза на българската войска на цар Михаил III Шишман. Когато хранителните запаси се изчерпили, именно оттам българските войски били изпратени по околността да набавят хранителни припаси.

Предание за името на село Раждавица. В битката между войските на българския цар Михаил III Шишман и сръбския крал Стефан Урош III Дечански при село Раждавица мечът на царя залепнал по ножницата от кръвта по него – толкова жестока била битката. Мечът ръждясал. Затова селото било наречено Ръждавица. Днес името на селото е Раждавица, тъй като през 1989 г. с наредба на Държавния съвет името е променено от Ръждавица на Раждавица, с цел да се покаже плодovitостта и перспективите на селището. Тази промяна не отговаря на историческите извори, които още от Средновековието до 1989 г. го споменават като Ръждавица.

Предание за името на село Копиловци. Местното население свързва името на село Копиловци с Велбъждката битка от 28 юли 1330 г. При село Копиловци, след вероломното нападение на сърбите се завързало последното сражение между охраната на царя и сръбската войска. Копията на войниците на цар Михаил III Шишман свършили. Това не изплашило храбрите български защитници. В яростната битка, когато сръбските войници достигнали до самите позиции на българите, последните трябвало да ловят копията им и да ги мятат обратно към вражеските редици, т. е. ставали копие-ловци и със същите се сражавали срещу сръбските врагове. Затова селото било наречено Копиеловци, а по-късно – Копиловци.

Предание за хълма Спасовица. Над селото Копиловци се издига хълм, известен като Николчевско бърдо или по-често наричан Спасовица. Второто име на хълма идва от храма на „Свето Възнесение (Свети Спас)”, който сръбският крал Сте-

фан Урош III Дечански построил на най-високата му точка след битката при Велбъжд. Именно там, старият и полусляп сръбски крал стоял на колене в шатрата си, молейки се като „Нов Мойсей” с ръце към небето и Бог, търсейки спасение за воюващите под хълма сръбски войски, предвождани от престононаследника Стефан Урош IV Душан. Местни хора разказват, че на пролет, около хълма, расте много божур, който символизира пролятата на това място кръв – аленият българската, а тъмният сръбската. Известна е и една местност – „Божурища”, също свързана с топонимията на битката.

Предание за името на село Багреници. Сред местното население на село Багреници съществува предание, че цар Михаил III Шишман, като разбрал, че Велбъждката битка е изгубена, огорчен и отчаян, разкъсал златотъканата си багреница и я хвърлил край това село. От тогава то започнало да се нарича Багреница, а впоследствие името се променило на Багреници.

Предание за село Стенско. Разказва се, че в деня на примирието българският цар Михаил III Шишман изпратил голяма част от войските си за набавяне на фураж към село Стенско, където се намирала старинната крепост Горна Сътеска. Именно тогава сръбските войски нападнали българите от височините в района над с. Шишковци.

Предание за името на местността Шийшманица и село Шишковци. Според местна легенда, при битката със сърбите от 1330 г. българският цар Михаил III Шишман бил ранен и убит в местността Шийшманица, намираща се между селата Драговищица и Шишковци. И до днес въпросната местност и селото до нея са запазили името на българския цар – Шишман. Името Шишман има кумански произход и вероятно е означавало заможен човек, знатен човек. На турски името може да се преведе като охранен човек, дума която е навлязла и в съвременния български – шишко. Интересно е да се отбележи, че ударението на името Шишман във всички достигнали до нас извори „пада” на началната сричка – Шийшман. Така например, в историята на Йоан Кантакузин (1292 – 1383), когато говори за сина на Михаил III Шишман, той го изписва Σίσμανον, Σίσμανος. След битката при Велбъжд и преминаването на българския цар по тези земи, топонимията на някои селища пренася до наши дни спомена за българския владетел. Някои български имена са запазили това старинно име, достигнало днес през турски или пък директно. Това са имената – Шийшков, Шийшкова, ударенията на които също са на началната сричка.

Предание за името на село Цървеняно. Местните хора свързват произхода на името на селото с битката при Велбъжд, когато българските войски отстъпвали и били посичани от враговете. От кръвта на убитите войници земята почервеняла. В селото и до днес има запазена махала на име Царопадалище, където се смята, че е паднал убит българският цар Михаил III Шишман.

Легенда за гроба на българския цар Михаил III Шишман (1323 – 1330) в църквата „Св. Георги” в кв. Колуша, гр. Кюстендил. Според

едно местно предание, българският цар Михаил III Шишман, убит от сърбите в известната Велбъждска битка, е бил погребан в църквата „Св. Георги“ в кв. Колуша, Кюстендил. Това предание е въведено в научно обращение от Йордан Иванов в неговата книга „Северна Македония. Исторически издирвания“ през далечната 1906 г. Разглеждайки битката при Велбъжд, Иванов посочва в бележка под линия, че въпреки сведението на сръбския архиепископ Данило за полагането на тялото на българския

цар в църквата „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане (дн. Република Северна Македония), по-вероятно е тленните останки на българския владетел да са били погребани в едноименната църква в кв. Колуша, Кюстендил. В своята бележка Иванов посочва, че местното население на Колуша пази спомен за гроба на убит български владетел. Други доказателства за това изследователят не привежда. Продължавайки своите издирвания по тези и други тематки, в последвалата си книга „Български старини от

Македония“ Иванов се отказва от предположението си, като поддържа сведенията от добре запознатия съвременник на събитията Данило и посочва, че гробът на цар Михаил III Шишман трябва да се търси в църквата на с. Старо Нагоричане – „Св. Георги“, където има запазен и до днес кивот, разположен високо на западната стена на храма.

Представените дотук легенди и предания, само маркират някои моменти от случилите се през 1330 г. събития в Кюстендилската котловина. Макар и да имат най-ниска степен на достоверност като извори, легендите ще продължат да бъдат разказвани и да вълнуват съзнанието на съвременния човек. Това е така, защото със своето семпло обяснение за събитията, те задоволяват любопитството на слушателя, разказвайки интересна история, а понякога предлагат и своя поука. В такъв смисъл, тези предания се превръщат за малки и големи в любима и харесвана част от българското народно творчество. Що се отнася до привеждането им като изворов материал в изследванията на редица учени, тук се вижда тяхното умение да включват разностранни свидетелства в своя исторически разказ – едно задължение на историка, който се стреми да използва всички налични сведения и податки относно разглежданото от него събитие.

Явор Митов

Колекция турски глинени лули за чибуци от фонда на РИМ – Кюстендил

„Лулата е велика дарителка на спокойствието и нежна утешителка. Черните мисли бягат от нейния магически дим. Тя освобождава съзнанието и отваря сърцето, така че човекът, който я пуши, започва да разсъждава като философ и да действа като самарянин.“

Булвер Литън

През Османския период Кюстендил е център на голям санджак. Градът лежи на един от най-важните търговски и военни пътища на Балканския полуостров, който в Татар Пазарджик се отклонява от големия път от Цариград за Белград, и през Скопие води до адриатическите пристанища в Албания и Далмация. Всички пътешественици, преминавали през Кюстендил (XVII – XIX в.), отбелязват значението му на значителен търговско-занаятчийски и административен център. Ненапрасно разпространението на всякакви предмети от бита, включително и на лулите, става чрез продажба по селата и панаирите. Най-голямо разпространение осъществяват панаирите

в Узунджово, Татар Пазарджик, Враца, Самоков, Своге, където се стичат търговци от цялата турска империя, от Ма- роко, Индия и Европа. Имайки предвид огромните търговски центрове като Русе, Варна, София, Шумен, Търново и Кюстендил, можем да кажем, че обемът на този толкова изкусен предмет, какъвто е лулата, придобива съществена роля в живота на

търговците и майсторите. Независимо от това, че този занаят преди всичко се корени в културата и художественото наследство на Изтока, майсторите на лули, мигрирайки от едно място на друго, успяват да донесат със себе си изящството на тези предмети. Смело можем да кажем, че лулата не е само инструмент за пушене, но и произведение на изящното приложно изкуство, изработен прецизно от талантиливи майстори, наричани луладжии, а занаятът, свързан с изработката на лули – луладжийство. Той се появява и разпространява в Европа, Северна Африка и Азия след Великите географски открития през XVI в., когато стават известни тютюнът и лулата индиански тип.

В пределите на Османската империя този занаят се упражнява предимно от турци, които са обединени в луладжийски еснаф. Петър Ников споменава, че съществува клон от грънчарството, който се упражнява изключително от турци. Това е занаятът, свързан с изработката на така наречените турски „лули“, който се радва на „всесветска известност“.

Английският пътешественик Едуард Браун отбелязва, че в страните, през които е минал, турците употребяват твърде много тютюн и мнозина от тях го носят в малки торбички на пояса си и пушат лули, дълги един лакът, направени от твърда тръс-

тика и глина в предния край. Пушенето на тютюн у нас и изработването на лулите е известно от 1604 г., когато в някои писмени източници се споменава за съществуването на луладжийски еснаф. Според данните, които се съдържат в турските официални кадийски регистри от XVII – XVIII в., се установява, че в град София са упражнявани общо 61 занаята и под № 37 фигурира занаят – луладжийски, практикуван предимно от турци. На територията на град Кюстендил този занаят също се упражнява предимно от турци, които с течение на времето започват да обучават и българи.

Според Г. Ангелов, който прави сполучлив обзор на състоянието на българското население в град Кюстендил, богатството на кюстендилските българи в турско време се състояло в занятието и в здравето им. През 70-те години на XIX в. в Кюстендил най-многобройни са занаятчиите – около 200-300 семейства. По-богатото българско население се занимава с търговия, а бедното – с разни занаяти, които се делят на еснафи. В големите областни градове като Русе, София, Варна, Велико Търново, според писмени източници, вземайки сведения от турски-

те документи, са записани и луладжийски еснафи. Знае се, че по това време в Кюстендил съществуват 13 еснафски български сдружения. За съжаление все още нямаме сведения за съществуването на луладжийски еснаф в Кюстендил. Въпреки това имаме пълно основание да считаме, че при наличието на повече от 400 екземпляра, открити на територията на града, предимно при археологически проучвания, е възможно да е съществувал луладжийски еснаф.

Безспорен е фактът, че пушенето на лула е било ежедневие сред турците. Доказателство за това са и сведенията на Г. Ангелов, който пише че в Мехмед-агиния конак всеки ден се потребява по две оки кафе. Мехмед ага постоянно седял в приемната си стая на ъгъла над улицата, пушил си чибук и гледал приходящите из улицата. Авторът пише също, че пред кафенето в града, а особено на площадката под развесената върба, постоянно седели множество аги и дервиши в разни костюми и всеки държал в ръката си дълъг чибук с голяма лула.

Има сведения, че лулата присъства като елемент дори и в народното творчество от западните покрайнини. В песен от Трънско се говори за „лулу с тутунь“, която момъкът купува за дар на моминия баща.

Купих баща лулу с тутунь

И баща ю даде ...

В друга народна песен от с. Горни Кортен, Кюстендилско, се разказва за юнак, който „върви през горица зелена и тутун пуши у лулица червена“.

Глинени турски лули, съдържащи се в колекцията на Кюстендилския музей, са 480 бр., от които 126 са цели, а останалите фрагментирани. Това не пречи да бъдат датирани и разпределени в съответните типове, както не е пречка и за тяхната датировка. Колекцията се състои от различни като вид и цвят екземпляри. Повечето от тях са с червен и керемиденочервен цвят, има белоглинени, други са с черен фирниз, светла и тъмна охра, тъмнокафяви и бледорозови. Направени са от висококачествена пречистена глина. Трябва да отбележим, че основният материал, използван при правенето на лули в миналото, остава глината. Сред научните среди се налага мнението, че лулите със сив и бял цвят са произведени в Източна Европа под влияние на разпространените английски и холански лули. Според Р. Робинсон лули от глина с орехов цвят се появяват в края на XVII в., а керемиденочервените глинени лули през XIX в. В България диапазонът на датiranje на лулите е широк – от XVII до XIX в. Кюстендилската колекция съдържа лули от всички типове и има същите хронологични граници.

Освен от глина в колекцията има лули, направени от дърво, метал и камък.

Изработката на глинени лули се извършва с помощта на специални калъпи, състоящи се от две надлъжни половинки. Във всяка половинка се оф-

ормят двете части на лулата, след което се слепват в едно цяло. След като лулата е готова, започва изработването на украсата. Орнаментите се нанасят чрез инкрустиране с шампи, зъбчато колело, както и с други инструменти, използващи се и в грънчарството и в медникарството. Някои образци биват полирани, а върху други се нанасят метални нишки в глината, използва се и златен варак. Орнаментиката на лулите е изключително красива, нанесена прецизно с голямо майсторство, имайки предвид големината ѝ, която рядко надминава 1 кв. см. Обикновено се използват геометрични елементи – кръгове, триъгълници, ромбове, зиг заг, дъгички, кръстчета и други. Използват се и стилизирани растителни мотиви – розета, палмети, листовиден орнамент. Тези орнаменти най-често украсяват чашката на лулата. Според М. Станчева в редки случаи се срещат лули, които са с по-свободна орнаментална композиция – клонки с цветове, свободно поставени единични орнаменти и други. Друг характерен елемент при изработката на лули е поставянето на монограм (печат) върху чашката или втулката на лулата. Много лули преди XVIII в. носят печата на производителя, докато в XIX в. се поставят монограмни печати.

Кюстендилската колекция от глинени лули е с голямо разнообразие както цветово, така и като форма и орнаментика. Особено впечатляваща е фината украса върху повърхността на лулите. Лулата се състои от два елемента – втулка и чашка. Украсата е нанесена както върху чашката, така и върху втулката. Като най-удобна техника за декорация е използвано шамповането на орнаментите. Голяма част от кюстендилските лули притежават такава украса. Друг отличителен белег е отличното качество на глината, от която са изработени. Тази фина глина е предпоставка за добиването на една гладка повърхност, която пък позволява постигането на една изключителна прецизност при изработване на украсата. Контурите на различните орнаменти са чисти и ясни.

Значителна част от екземплярите са с врязана и релефна украса. Врязаната украса е нанесена предимно възху чашките на лулите, изобразявайки геометрични линии, фигури и различни растителни изображения. Релефната украса е изработена при формирането на лулата в калъпа. Тя се изобразява предимно върху втулката, чийто пръстен често е масивен.

Многообразието на кюстендилската колекция се състои и във формата на лулите. Проучвателите разпределят това разнообразие в различни групи, типове и подтипове. Ще отбележим само, че колекцията съдържа екземпляри от всички известни типове. Най-многообразни са лулите с диск в основата и чашка, наподобяваща цвете. Най-често те са с червен или керемиденочервен цвят и масивни втулки. Друга част от лулите са с цилиндрични чашки и къси втулки с червеникавокафяв цвят и хубав фирниз. Тези лули често имат поставени печатчета на производителя. Върху няколко лули от този вид е нанесен златист варак. В турското керамично производство позлатяването е практикувано в един

ограничен период от време – втората половина на XVII в.

Друг тип са цветовидните форми, които се отнасят към XVIII в. В колекцията има и лули, които не са изработени в калъп, а представляват едно цяло – без отделяне на чашката от втулката. Те нямат украса. Сбирката съдържа и екземпляри с камбановидна форма, както и с черен фирниз с изпъкнали ръбове, чиито цвят е получен при изпичане с редукция. В кюстендилската колекция се срещат лули с къси втулки и ниски чашки, като в самия край втулката се разширява и завършва с фестониран ръб. Тези лули са изработени в калъп. Рядко срещани са лулите, изработени от бяла глина. Особено интересен е един екземпляр, върху чиято чашка е нанесена зелена глеч. Върху други два пък има изписани йероглифи. Тези лули ще бъдат обект на допълнително и по-задълбочено изследване.

Интересни са както глинени така и лулите, изработени от дърво, метал и камък. Такива екземпляри има и в кюстендилската колекция. Известно е, че металните лули, придобили наименованието „мускетарски“, се оказват неподходящи, тъй като много бързо се нагряват. Каменните лули пък са тежки. Въпреки това, в сбирката на музея се намира една лула, изработена от камък, която предизвиква голям интерес сред научните среди. Тази лула няма аналог сред известните сбирки от различните музеи в страната. Материал от тази лула бе даден за изследване на специалистите от Централната лаборатория по минералогия и кристалография „Акад. И. Костов“ при БАН в София. Изследването на веществения състав, от който е изработена лулата, доказва, че е използван материалът серпентинит. Той е термоустойчив и с малък коефициент на топлинно разширение и топлопроводност, което го прави добър материал за изработването на тези предмети. Цветът е зелен до кафявозелен. Блясъкът е копринен и мазен на пипане. Лулата е с чашка, наподобяваща пъпка на цвете с шест венчелистчета, а в горната си част придобива камбановидна форма с фасетиран ръб. Втулката е с удебелен накрайник, оформен като седмостенник. Според типологията на Станчева, както и на други автори, можем да кажем, че датировката на тази лула е към края на XVIII до втората половина на XIX в. За съжаление не знаем местонамирането ѝ тъй като лулата е дарена на музея. Знаем само, че е намерена на територията на Кюстендил.

Многообразието от форми, цветове и различната орнаментика върху лулите доказват, че тези малки произведения на приложното изкуство са се търгували на територията на град Кюстендил още от XVII до края на XIX в., когато турското население напуска територията на града и този занаят замира с появяването на по-съвременни средства за пушене на тютюн.

Росица Стоянова

Хижите и почивните домове в Осоговската планина през началните години на социализма

Красива е нашата Осоговска планина, лесно достъпна, с хубави пътища, с прекрасни букови и борови гори, тучни поляни и студена вода, с безкрайни сочни пасища. През лятото и есента тя предлага на своите посетители в изобилие диворастващи плодове и билки. Въпреки това до неотдавна тя оставаше непозната за хората и туристите.

Тя е част от Рило-Родопския масив, пета по височина в България. Най-висок връх е Руен – 2251 м надморска височина. Дължината ѝ е 110 км, средната ширина 50 км; дължина в България около 30 км, ширина около 30 км. От цялата ѝ площ – 4223 кв. км, по-голямата част се намира в Република Северна Македония, а 996 кв. км – в България. В географски план има форма на неправилна елипса, чиято дълга ос е ориентирана в направление югозапад – североизток. Осогово се простира между Кюстендилската и Каменичката котловини на север, Крива река на северозапад, р. Брегалница на юг и р. Струма на североизток.

Частта от планината, която се намира в България, се разделя на западен (висок) и източен (нисък) дял. Главните върхове са: Гроба (1319 м), Кюнек (1925 м), Човеко (2047 м), Шапка (2188 м), Мали Руен (2241 м), Царев връх (2084 м) в Република Северна Македония.

Туризмът отрано намира привърженици в Кюстендил. В края на XIX и началото на XX в. членове на гимнастическото дружество „Осоговски юнак“ предприемат излети до околните планини. Началото на организиран туризъм се слага на 2 април 1914 г. с основаването от 20 ученици от Мъжката гимназия на първото в града туристическо дружество „Руен“, клон на Юношеския съюз, с председател Кирил Цонев. През 1922 г. е основано и туристическо дружество „Осогово“ към Българското туристическо дружество с председател Йордан Захариев. Двете дружества си сътрудничат като развиват съвместна излетна, просветна и пропагандираща туризма дейност. А условия за развитието му съществуват и то доста благоприятни. Затова не е чудно, че в сърцата на запалените кюстендилски планинари се ражда идеята да бъде построена хижа в планината. Създаден е хижостроителен комитет с председател Крум Коцев и членове Асен Икономов, майстор Богоя, Милан Киселички и др. Събират се много средства и дарения, но когато пресмятат се оказва, че в касата има към 140 000 лв., а са били нужни към 400 000. Тогава Милан Киселички, член на хижостроителния комитет, дарява свои 260 000 лв. и оглавява новосформираната комисия.

Архитектурният проект е изработен от арх. Рудолф Фишер, чех по народност, автор и на други проекти на обществени сгради в града. Основният камък на хижа „Осогово“ е положен през месец юни 1927 г. А след близо година, на 28 юли 1928 г., хижата отваря врати. Всяка година на този ден се провежда празник. Хижата отстои на 17 км от град Кюстендил и представлява масивна сграда от приземен етаж и тавански стаи. Има кухня, трапезария, спални помещения и пристройка с легла. Освен това е една от първите двуетажни хижи в България и се намира на 1640 м надморска височина. През времето на партизанското движение в нея се подслонява и Кюстендилският партизански отряд.

Хижа „Осогово“

Следващата хижа, която започва да се строи до 1944 г. е хижа „Иглика“, намираща се в едноименната местност с надморска височина от 1345 м и отстояща на 11 км от града. Строежът ѝ е започнат от бившата Популярна банка в Кюстендил през 1943 г. като почивна база „Банков дом“. Завършена е през 1950 г. От 1965 г., след надстрояване, пристрояване и обзавеждане, е обявена за хижа по името „Иглика“. Представлява триетажна масивна сграда в алпийски стил. Разполага със 120 места, вътрешни етажни тоалетни, зали за отдых, туристическа кухня и трапезария, ресторант със 120 места, парно отопление.

Хижа „Иглика“

Новата отечественофронтowska власт обръща внимание на туризма и отдиha като насърчава развитието и участието в тях и на обикновените работници и селяни, и премахването на идеята, че това е занимание и привилегия на буржоазията и богатите. През 1945 г. става обединението на Българския туристически съюз и Юношеския туристически съюз, в резултат на което се изгражда обединеното туристическо дружество „Осогово“, включващо в своите редове членовете на юношеското дружество „Руен“ и тези на туристическо дружество „Осогово“. За периода 1945 – 1948 г. председател става Крум Керелезов. Към края на 1947 г. включилите се туристи наброяват към 350 души. Дружеството започва да развива усилено организирана и туристическа дейност, изразена в постоянно растящ брой на членове туристи, провеждащи излети и походи из Осогово, Рила, Стара планина и др. В тези първи несигурни години в местността „Грамадите“, намираща се на 20 минути /ходене пеш/ северозападно от хижа „Осогово“, се случва трагична случка. През лятото на 1945 г. там е организиран от Околийския комитет на РМС в

Кюстендил младежки летен лагер, където почиват 15 момчета и 6 момичета. По това време в планината се създава и горянски контрареволуционен отряд под името „Г. М. Димитров”. На 23 юли 1945 г. те атакуват младежкия лагер и в завързалата се престрелка са убити: Йордан Георгиев Десподов, Иван Кирилов Иванов, Павел Милев Андонов и Любчо Кирилов Кечев. Разбира се властта използва с пропагандни цели случката, като по-късно там е издигнат паметник и всяка година, последната неделя на юли, се провежда възпоменателен събор-митинг в памет на загиналите.

През 1947 г. за своята дейност на националната туристическа манифестация в София, туристическо дружество „Осогово” е определено за републикански първенец. На следващата година, в проведения републикански туристически поход из Стара планина, е обявено за първенец в похода. Дружеството съществува като самостоятелна организация до 1948 г., когато се формира Върховният комитет за физическа култура и спорт. След тази година до 1957 г. с туристическите дела се занимава централизирано околийският комитет за физическа култура и спорт, като се работи по държавен план. В него например по случай 70 г. от рождението на Георги Димитров и 3 годишнината от смъртта му през 1952 г., съвместно с ДСНМ, се провеждат Димитровски туристически походи на 2 пункта в околията в с. Багрени и с. Трекляно с участието на младежи от 42 села. Целта на тази организация е масовизация и агитационна работа за привличане и организиране на летния отход на работниците и учащата се младеж. Към това се прибавя „патриотично” възпитание, тоест пропагандиране на комунистическите идеи и лоялност към партията. Това е продължение на политиката на партийната номенклатура за предоставяне на определени уж привилегии за работниците с цел привличането им и предоставянето на някои социални подаяния и изгоди. Разбира се поддръжката и строежа на нови хижи са отложени във времето и с оглед на лошите отношения с Югославия до средата на 50-те години в граничната с нея Осоговска планина.

Нов тласък за развитието на туризма и строеж на нови хижи и съоръжения е възстановяването в Кюстендил, на 13 юни 1957 г., на сега съществуващото туристическо дружество „Осогово”. Отново започва да се организира широка масова туристическа дейност. Изграждат се на териториален принцип секции по предприятията, учрежденията и училищата, които през 1959 г. са 53. Броят на членовете през същата година нараства на 4259 души. Туристическите прояви за същата година са 184 с 1785 участници. През май 1959 г. се провежда окръжна учредителна конференция на БТС за окръг Кюстендил. На нея е избран окръжен съвет от 41 души, от които е излъчено изпълнително бюро от 9 души с председател В. Захариев, зам. председател В. Бошнаков и секретар Ст. Иванов. Идеите за развитието на туризма в окръга са амбициозни, но базата се оказва в много лошо състояние. Хижа „Осогово” дълго време се ползва за други цели, като са отделени 40 000 лв. за преустрояването, ремонтирането и обзавеждането ѝ. Хижа „Студен кладенец” пък представлява порутен горски дом. Сградата е построена през 1930 г. от Горското стопанство, а през 1965 г. е частично преустроена. Има капацитет 28 легла в общи спални помещения. Тя е електрифицирана и външно водоснабдена. От хижата се отделят две пътеки, почти еднакво дълги, по които може да се продължи за х. „Осогово”. Те минават през местността „Памука” (1430 м), където се намират няколко сгради на горското стопанство и летен пионерски лагер.

Останалите обекти са скотовъден заслон край местността „Грамадите”, горски дом „Двете реки” на 14 км от Кюстендил, заслон „Бреза”, отдалечен на 40 мин. пеша от „Двете реки”, заслон „Предел” на 22 км с черен път до Кюстендил. Също така горски дом „Трите буки” с черен път 28 км до Кюстендил и намиращ се на 2,5 км югозападно от х. „Осогово”, заслон „Шапка” – малка барака, даваща подслон на до 10 души, заслон „Руен” под самия връх Руен – полуразрушен, но при нужда с възможност да подслони до 20 души и бившата гранична заграда „Ждрапаница”, преустроена за хижа и разполагаща с 13 стаи. Има също така планове за строеж на хижа в местността „Бег бунар” през 1960 г. с 50 места и с цел да бъде преходна между хижа „Осогово” и връх Руен.

С поемането на отговорност за стопанисване на хижите и заслоните в Кюстендилско от БТС се подобрява и работата по тяхното поддръжане. Назначени са постоянни домакини, като им се осигурява месечна заплата. Подобрява се хигиената и поддръжката. Разбира се по-късно домакините допускат слабости, напускат често хижите без предупреждение, не се грижат

за чистотата, не таксуват някои посетители, позволяват употреба на спиртни напитки в помещенията и т.н.

Печатът на връх Руен е оставен в хижа „Осогово” и поради това потокът от туристи и летовници към хижа „Ждрапаница” намалява и същата не носи приходи, а по-късно е изоставена. Приема се от горското стопанство бившият горски дом в местността „Брезов рид”. Той също е преустроен за хижа под името „Бреза”. Извършен е цялостен ремонт, като на 1 етаж се намира стаята на домакина, столова и кухня, а на 2 етаж – 2 спални помещения и склад.

През 1958, 1959 и 1960 г. изпълкомът на градския народен съвет гр. Кюстендил в лицето на неговия председател, който е начело и в туристическото дружество „Осогово”, Георги Ангелов оказва ценна и безкористна помощ в преустройството, ремонтирането и обзавеждането на хижите. Но с това плановите за развитието на туризма и строежа на нови хижи и почивни домове не се изчерпва. За периода 1961 – 1965 г. се предвижда привличането на редица предприятия и заводи за строеж на ведомствени бази за почивка. Например планира се строеж на хижа на Градски народен съвет за 30 души, хижа на Окръжен народен съвет за 50 души, хижа на Държавно индустриално предприятие „Димитър Каляшки” за 50 души, хижа на Държавно минно предприятие „Бистрица” за 60 души, хижа на Държавно автомобилно предприятие и Кондензаторен завод за 50 души, хижа на Държавно земеделско стопанство, на Тютюнева промишленост за 80 души и т.н.

ГНС замисля цялостен паркоустройствен план. В местността „Студен кладенец” и до „Памука” се предвижда да се построи цяло туристическо градче. Но на първо време Бюрото решава да се създаде лятна туристическа почивна база. Това става през 1962 г. Помагат и се включват и много граждани. По такъв начин местността там се променя. В двора на хижата и около нея са построени 22 красиви къщички, в които могат да се подслонят само в една смяна над 80 човека. Лагер – базата започва работа на 2 юли 1963 г., като само през тази първа година там летуват над 600 души.

Последна е модернизирана хижа „Три буки”, намираща се в едноименната местност на 1610 м надморска височина. Разположена е на просторна поляна, оградена от широколистни и иглолистни гори. Строежът ѝ започва 1963 г., а окончателно е завършена през 1970 г. Има 135 места за преспиване с 2, 3, 4 и 6 легла, етажни бани, санитарни възли, парно отопление. Разполага с ресторант със 100 места, туристическа кухня, занималня и т.н. Край нея също са построени бунгала.

Хижа „Три буки”

Така виждаме, че с желание и настойчивост са създадени условия и средства за по-широко използване на планината и възможностите ѝ за почивка и летуване. Разбира се огромна роля има и политиката на социалистическата държава за подкрепа и привличане на работниците и учащите се в туристическото движение. Трябва да отбележим обаче, че условията не са подобрени радикално и все още са примитивни, но амбициите са големи. Все пак трябва да отчетем като положително подобряването и строежа на нови модерни хижи в Осоговската планина, и увеличението на интереса към почивка и туризъм в нея. Благодарение на прекрасните природни условия и дадености той се запазва висок до края на социализма и дори след това.

Антон Венев

Музейното дело и реставрацията съхраняват и пазят културно-историческото наследство и днес

Първоначалната идея за основаване на музей в Кюстендил през 1895 г. е на Иля Григориев, директор на Педагогическото училище, като поставената задача е да се изготви програма за сформиране на редица отдели: учебно дело, домашен бит, история и археология, география, животни, растения и минерали, физика, химия и свещена история. Тази задача е одобрена и на 3 ноември 1897 г. в Кюстендил се открива първият училищен музей в Югозападна България. С изграждането му започва усилена събирателска дейност. Първите колекции са по естествена история – минерали, вкаменелости, семена, но не закъсняват и находките от антични монети, които са повече от 100, накити, стари ръкописни книги, етнографски материали. За пръв уредник в музея е назначен Ефрем Каранов. Материалите са поставени в шкафови и прилежно заведени в първата инвентарна книга. Инициативата е подкрепена от цялата кюстендилска културна общественост. Подарени са монети и ръкописни книги от архимандрит Зинови Поппетров, ръкописи на даскал Аверки, мраморна плоча, и 55 броя препарирани птици и животни от Висшето училище в София.

Благодарение на ентузиазма и интереса към събирането на старини и запазването на културно-историческото наследство на народа, през 1907 г. е изграден още един музей – при читалище „Братство“, с уредник Гаврил Златевски. Профилът на музея е читалищно дело, домашен бит, жилище, поминък, носия, съобщения, търговия, история и археология, география, животни, растения и минерали. Има данни, че през 1938 г. в читалищния музей има 2783 експоната.

През 1911 г. Ефрем Каранов предлага материалите от двата музея да се съберат на едно място, но това можело да стане, само тогава, когато се нареди музей в старата Булгар джамия в центъра на града, която е отстъпена от държавата за музей, но все още служи за военен склад. Наличието на множество експонати и порастналият престиж на музейната институция е била основателна

причина градската управа да предостави за музей джамията „Ахмед Бей“. През 1944 г., там официално е открит Градски музей с галерия, в който, заедно с експонатите от читалището, са изложени и картини на Владимир Димитров – Майстора.

Така поставената музейна основа става причина и за оформянето на два самостоятелни културни института – Исторически музей и Художествена галерия.

От 1960 г. Историческият музей е Окръжен. От 1992 г. носи името на големия учен Йордан Иванов. С Постановление № 153 от 28 юли 2000 г. на Министерски съвет е преобразуван в Регионален исторически музей.

Консервацията, реставрацията и адаптацията на паметници на културата в Кюстендилско има за цел да опази културно-историческото наследство. Първите в Кюстендил консервационно-реставрационни работи през 60-те г. на XX в. са свързани с експониране на археологическите паметници Антични терми (II – III в.) около Градския музей (арх. Д. Василева) и Късноантичната и средновековна крепост Хисарлъка (арх. В. Слокоски), с архитектурните паметници Пиркова кула и Майорска къща (адаптирана за Етнографски музей). През 1970 г. се реставрират Емфиеджиева къща от арх. В. Слокоски, адаптирана за музей на българо-съветската дружба, къща-музей Ильо войвода (арх. Ел. Чолакова), Границката кула, спидерията на Иванчо Лекарски (Ю. Фърков). Консервационно-реставрационните работи по средновековните и възрожденски художествени паметници след 1957 г. се изпълняват от художници-реставратори: Драгомир Пешев, Петър Попов, Р. Рудолфова, К. Мръвкова, Д. Касабов. От 1969 г., под ръководството на художничката Люба Красовска, се извършва цялостно проучване на района, консервация и реставрация на художествени паметници – стенописи на църквите „Св. Тодор“ и „Св. Димитър“ в Бобошево, „Св. Георги“ в Колуша (1974 – 76 г. Пламен Петров извършва първото реставраторско проучване на църквата, което продължава в периода 1979 – 1985 г. от арх. Христина Станева и худ.-рест. Люба Красовска), взаимното училище „Кирил и Методий“, параклиса на Хрельовата кула – Рилски манастир, Емфиеджиевата къща, Границката кула, средновековни и възрожденски икони. От 1964 г. консервационни работи се извършват от специализирана строителна организация към Национален институт за паметници на културата – район София, с ръководител Т. Иванов и строителна бригада с център Кюстендил, където работят изявени майстори реставратори: Иван Ангелов, С. Гьошев, К. Кирилов.

Паралелно с реставрацията на архитектурните паметници на културата са обработвани и движими културни ценности. Необходимостта от полагане на съответни грижи за вече откритите находки е не само задължение на археолозите, но и процес, изискващ много време, ресурси и съответните

специалисти. Изискванията за образование реставратор са определени от десетилетия и са формулирани в различни международни документи. Запазените сведения от архива на Народния археологически музей в София от 20-те и 30-те г. на XX в. свидетелстват, че още тогава възлагането на реставрационни работи у нас е ставало след доказване на специализирано

обучение и професионален опит. Известно е, че работещите през първата половина на XX в. в България реставратори натрупват своя опит в чужбина с обучение по техника и технология на изящните изкуства и със специализации в различни реставрационни ателиета. През 60-те г. в България започват да работят специалисти, завършили пълни 5-годишни курсове по реставрация в различни европейски университети. У нас съществува специализирано образование от 1973 г. Специалност „Реставрация“ към НХА – София е създадена през 1973 г., първоначално като част от катедра „Изкуствознание“. Основател и дългогодишен ръководител на Катедра „Реставрация“ (до 1993 г.) е проф. д-р Любен Прашков. През 1976 г. е обособена в самостоятелна катедра, която вече почти половин век подготвя специалисти в областта на изследването, реставрацията и опазването на културното наследство.

По първоначални данни реставрационното ателие към Окръжен музей – Кюстендил се е помещавало във възрожденската „Лекарска къща“, където са обработвани движимите културни ценности, като началото е 70-те години на XX в. Обработката на музейните експонати в него е от оторизирани специалисти – метал, дърво, стенопис (художествени материали), керамика. В някои случаи, за по-сложните експонати, са канени реставратори от София (Национален институт за паметници на културата) или са изпращани за обработка в София и Благоевград. Като първи щатен реставратор в Музея е назначена инж.-химик Мария Сестримска (7 октомври 1974 г.), която заема тази длъжност до м. март 1984 г.

Част от специалистите, хонорувани реставратори и помощник-реставратори на Историческия музей в периода от 70-те години на XX век до 2022 година са: Тодор Въжаров – керамика, Росица Костадинова – метал, Кирил Иванов – помощник, Явор Гонев – керамика, Валентин Господинов – керамика, Румен Манов, Георги Арсов – керамика, Надежда Арсова –

метал, Иван Маджов – художествени материали, икони, Петър Игнатов – метал, Надежда Игнатова – керамика и метал, Васил Стоименов – икони, картини, стенопис, Десислава Камберова – керамика, Антон Стоянов – метал.

Целта на реставрационното ателие е чрез технологични методи и изследвания да бъдат опазени и правилно съхранени артефактите на българското културно-историческо наследство. Обработват се находки от археологически обекти, етнографски и художествени материали. Освен работата по новопостъпилите находки, се извършва и профилактика на вече съхранените материали

във фондове Археология, Етнография, Нова и Най-нова история. Материалите, преминали през реставрация, придобиват вид, подходящ за участие в местни, национални и международни изложби.

Специалистите в Реставрационното ателие продължават дейността по опазване на културно-историческото наследство и днес, като участват в редица проекти, един от които е свързан с обновяването и осъвременяването на техниката и материалите, необходими за реставрация. Последният е под името „Консервация и реставрация на културни ценности от фонда на РИМ Кюстендил“. Разработен и спечелен след преминаване на конкурсна сесия, като е осъществен и крайният резултат – откриване на изложба.

Изложбата „Непоказвани културни ценности от фонда на РИМ – Кюстендил“ е открита през октомври 2021 г. в изложбената зала на обект „Църква „Свети Георги“, квартал Колуша. Тя представя движими културни ценности, съхранявани във фонда на Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил, консервирани и реставрирани по проект „Консервация и реставрация на културни ценности от фонда на РИМ – Кюстендил“, финансиран от Министерство на културата. Главната му цел е подобряване и оптимизиране на цялостната дейност на музея, чрез ефективно изпълнение на една от основните му функции, каквато е опазването на движими културни ценности. Проектът допринася за създаването на оптимални условия за извършване на консервация и реставрация чрез осъвременяване на оборудването и материалите за работа в консервационно-реставрационното ателие на музея. В рамките на неговото изпълнение, започнало през април 2021 г., се осигури качествена, компетентна и съвременна консервация и реставрация на над 100 броя движими културни ценности с висока научна и научно-познавателна стойност. Това са археологически метални и керамични находки, въоръжение от периода XV – началото на XX в. и стенописи.

Представените в изложбата археологически ценности от глина се датират от новокаменната епоха (VII хил. пр. Хр.) до Късната античност (IV – V в.). Показани са и част от консервираните бронзови монети от II – IV в. Основен акцент в изложбата са реставрираните стенописи от края на XIX в., от наоса и притвора на църквата „Св. Георги“ в кв. Колуша.

Експонатите в изложбата са реставрирани от специалистите от консервационно-реставрационното ателие на музея: Десислава

Камберова – консервация и реставрация на предмети от керамика, Антон Стоянов – консервация и реставрация на предмети от метал и Васил Стоименов – консервация и реставрация на стенописите. В екипа по подготовката на изложбата участват още: гл. ас. д-р Светослава Филипова – идентификация и научна обработка на монетите от фонд „Нумизматика“, Любомир Желязков – фотографиране на културни ценности, Николай Везирски – дизайн на афиш и обработка на фотографски материал, Мирослава Таскова – уредник „Връзки с обществеността“ – документално оформяне на проекта.

Изложбата е реализирана с финансовата подкрепа на Министерство на културата в конкурсна сесия за финансиране на проекти в областта на движимото културно наследство, музеите и визуалните изкуства с тема „Дейности по опазване и представяне на движимото културно наследство и визуалните изкуства в музеите и художествените галерии“.

Представените материали са дигитализирани и заснети с 3D система от партньор по проекта – Пейджъс ЕООД, гр. Плевен и качени във фейсбук страницата на музея – 6 керамични съда, колективна монетна находка от 73 бр. антични бронзови монети и 10 бр. единични. Експозицията дава представа за изключително сложната и прецизна работа, която реставраторите извършват от откриването на предметите на терен до пълното им възстановяване в експозиционния вид, в който им се възхищаваме в музейните витрини. Опазването и съхранението на културно-историческото наследство е основната задача на реставраторите и музейните специалисти, благодарение на която богатството на фондовете, изложбените зали и паметниците на културата се увеличават.

Десислава Камберова

ДА СИ СПОМНИМ ЗА ТЯХ ...

150 ГОДИНИ от рождението на **Акад. ЙОРДАН ИВАНОВ /Йордан Иванов Николов, 1872 – 1947/** – виден учен, историк, филолог, археолог, епиграф, литературен историк, етнограф, фолклорист. Роден е на 6 януари 1872 г. Кюстендил. През 1889 г. завършва кюстендилското педагогическо училище, а през 1892 г. – славянска филология във Висшето училище в София (дн. Софийски университет). След завършването на висше образование, от 1892 до 1894 г. той учи литература в Лозанския университет, Швейцария. Там изучава езиците и литературата на романските народи, както и латински и латинска палеография и става един от най-добрите познавачи на френския език и литература. След завръщането си в България, работи няколко години като преподавател в Сливен, а от 1889 г. е лектор по френски език в Университета. През 1906 г. прекъсва преподавателската си дейност и за няколко години заема поста на секретар на Българското търговско агентство в Солун. През 1909 г. Йордан Иванов е избран за частен хоноруван доцент при катедрата по Българска и славянска литература в Софийския университет, а през 1911 г. – за доцент. От този момент започват неговите дългогодишни университетски преподавания по българска и славянска литература. От 1917 г. е извънреден професор, а от 1925 г. – редовен

професор и титуляр на катедрата до 1942 г., когато напуска Университета поради пределна възраст. Той е един от основоположниците на Българското археологическо дружество, на Археологическия институт и на Археологическия музей.

Научното дело на академик Йордан Иванов до голяма степен е насочено в областта на българската история и археология, историческа етнография и литературна история. За него това са дисциплини, тясно свързани помежду си, зависими и обусловени една от друга. Пристъпвайки към тях, той показва основно познание на изворите, опира се на солидни факти, страстно търси и публикува извори за българската история и култура. Характерно за него като историк е регионалната насоченост на неговите изследвания. Свързан по своя произход с Кюстендил, той отделя особено внимание на този обширен район от нашата страна.

Книгата му „Северна Македония. Исторически издирвания“ (1906,

420 с.) представлява една цялостна историческа монография на Кюстендилския край. В нея се разглежда историята на антична Пауталия, възникнала в гъсто заселената с трако-пеонски племена област по река Струма. Особено ценни са етнографските бележки за пауталийската област. Представен е и обстоен очерк за средновековния Велбужд, Брегалнишката и Велбуждската епископия, историята на Кюстендилския санджак по време на османското владичество. В книгата са представени още проучвания върху развитието на земеделието и рударството през разглеждания период, Коласийската архиепископия, Кюстендилската епархия през XIX в. и бележки за старите училища в Щип, Кратово, Кюстендил и др. Накрая са дадени редица епиграфски надписи от Кюстендил и околността му от античността до късното средновековие. „Северна Македония“ и до днес е един ненадминат труд, който служи за основа на редица изследвания за историята на Кюстендилския край и Югозападна България.

Определени са заслугите на Йордан Иванов и в областта на археологията. През 1904 – 1906 г. прави разкопки при Кадин мост (с. Невестино), Кюстендилско, като търси мястото на древната архиепископия Първа Юстиниана. Под негово ръководство се извършват и археологически

разкопки на хълма Хисарлъка над Кюстендил през периода 1908 – 1911 г. Богатите находки от археологически материали дават яснота за бита и културата на древна Пауталия и средновековния Велбъжд.

С особено усърдие изследва живота на Св. Иван Рилски и историята на Рилския манастир в „Св. Иван Рилски и неговият манастир“ (1917 г., 164 с.), значението му като национално и културно средище и ролята му за опазването на българския дух през вековете. Изданието съдържа: биография на св. Иван Рилски, съставена от писмени паметници и предания; история на манастира по български и византийски извори; характеристика на личността на светеца; исторически сведения за севаст Хрельо и изграждането на Хрельовата кула; разгледана е историята на Рилския манастир след неговото възобновяване, имотното му състояние и управление, съставен е списък и на игумените. В последната част е представен Рилският манастир като духовно и национално средище през вековете; направен е хронологичен списък на видни рилски дейци и книжовници, представени чрез кратки биографични сведения и библиографски извори. Съставя списък на известни български писатели и техните оригинални или преведени трудове, съхранени в ръкописната сбирка на манастирската библиотека. По своя състав сбирката представя две групи ръкописи: църковнослужебни, като псалтири, евангелия, апостоли, минеи, служебници, требници и др.; и духовнопоучителни, представени главно за извънцърковен прочит, като: сборници панегирици, жития, шестодневи, чедеса, типичи и др. Книгата завършва с приложения: документи, свързани с историята на манастира, и таблици със снимки.

Всички трудове на Йордан Иванов свидетелстват за неговата дейност като събирач и издател на книжовни паметници. Ярко свидетелство за това е най-крупният от тях – „Български старини из Македония“ (1. изд. 1908 г., 311 с.; 2. изд. 1931 г., 671 с.). В първата част „Надписи и бележки“ са включени каменни надписи, приписки, подписи върху икони, фрески и зидове, печати на български черковни общини и еснафи. Надписите са придружени от научни бележки. Във втората част „Книжовни исторически паметници“, представя забележителни книжовни паметници, предимно от епохата на Средновековието и една малка част – от Възраждането. Книгата е ценен сборник от изследвания, засягащи важни въпроси от развитието на средновековната българска литература.

Йордан Иванов издирва и събира ценни исторически извори, паметници и материали в обиколките си из Македония и Атонските манастири, Русия, Румъния, Италия, Испания и Франция. През 1906 г. открива в Зографския манастир текст на Паисиевата „История славянобългарска“, който издава през 1914 г. Книгата

започва с обширен увод, в който се разглежда значението на Паисиевата Славянобългарска история; описан е животът на Паисий; предаден е моментът на откриването на Зографския ръкопис, като първообраз на Славянобългарската история; съставена е библиография на всички известни до този момент ръкописи (преписи и преправки), издания, статии и бележки, които засягат Паисий и неговата История.

Едно от постиженията в научното творчество на Йордан Иванов е съчиненото „Богомилски книги и легенди“ (1925, 388 с.). В него той прави пръв опит да се издирят, да се обнародват на едно място и да се пояснят по-важните книжовни и устни произведения на богомилството. Те разкриват литературното съкровище на богомилското общество, на неговите духовни нужди и постижения. Книгата започва с обширен увод, в който се прави преглед върху дуалистичните учения преди богомилството, на появата, учението и нравите, разпространението и значението на богомилството. Изследването върху богомилските произведения е разпределено в два дяла: в първия „Богомилски книги“, влизат същинско богомилските книги, в които са отразени догмите и етиката на учението. Във втория дял „Дуалистични български народни легенди“, са включени произведенията, приемани от богомилите, които с внесените в тях богомилски елементи, са били подходящи за разпространение на учението. Авторът посочва важните ръкописни и печатни текстове на богомилските книги, като посочва вариантите, имащи значение за богомилското учение, предава съдържанието на текста и го придружава с историко-литературни бележки с поглед към богомилството. Книгата е задълбочено изследване по въпроса за основните произведения на богомилската книжнина.

„Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност с етнографска карта и статистика“ (1. изд. 1915 г., 2. изд. 1917 г.) Следвайки поставената цел, авторът е събрал и систематизирал в нея всички по-важни документи, които говорят за българското потекло и език на славянското население в Македония. Книгата се състои от две части: първата част, в която се проследява как се е образувала българската народност в земите южно от Дунава, включително Македония, и в какво се е проявила българщината в тая земя и Сборник от документи, който съставя втората част на книгата.

Първата част се състои от следните четири глави: I. „Образуване на българската народност“ – изложени са събитията, отнасящи се до заселването на Балканския полуостров през VI – VII в. от славяните, по-специално движението на долнодунавските славяни въз основа на вести от Прокопий, Стратегията на Маврикий, Географията на псевдо-Мойсей Хоренски, Чудесата на св. Димитрий Солунски и др.

Особен интерес представлява II глава на „Българите в Македония“, в която се разглеждат етническите и езикови отношения на българите с маджарите и румъните, с гърците, сърбите, турците, албанците и власите. Въз основа на богат материал, извлечен от писмени извори, тук

е представена, с много подробности, картината на връзките между българския и другите балкански народи, на гръцкото, сръбското и турското влияние, на разпространението на славянския (българския) елемент в Маджарско (Унгария), Дакия (Румъния), Гърция (Епир, Тесалия, Пелопонес), Албания (славянски елементи в албанския език), на разпространението на власите в Македония.

В глава III „Проява на българщината в Македония“ се дава сбит преглед на проявите на българщина у македонските славяни. В началото авторът изтъква, че благодарение на народностното и езиково единство на славяните в Мизия, Тракия и Македония, благодарение на общата им държава, вяра, книжнина, българското национално съзнание така е закрепнало у тях, че след вековни добрувания и патила нищо не е било в сила да съкруши това съзнание. Авторът описва другите прояви на българщина у македонските славяни: стремежа за българска свобода и държава. Много ценни са податките за името „българин“ (чужди и славянски) като неизменно наименование за македонските, мизийските и тракийските славяни в течение на десет столетия: десет столетия наред македонските славяни са познати с това име у своите съседи – гърци, сърби, турци, така ги знаят и всички чужди пътешественици. Следва хубав очерк за Българското възраждане, за първите новобългарски писатели, които са от Македония (Хаджи Яким Кърчовски, Кирил Пейчинович, Теодоси Синаитски, Неофит Рилски и др.); проследява се борбата на македонските българи за църковни правдини, училищното дело, състоянието на църкви и манастири в Македония; развитието на българските еснафи и сдружения там, които, под булото на занаятчийски нужди, често пъти вършат народополезни дела, като градене на църкви, отваряне на училища, поддръжка на учители, ученици и др.

В глава IV „Поглед върху свидетелствата за българщината в Македония“ е даден анализ на различните видове свидетелства (чужди и домашни – гръцки, сръбски, турски, български) с оглед на поставената цел на книгата.

В глава V „Статистика и етнографска карта на Македония“ е представена статистика на населението в Македония по етнически признак въз основа на статистиката, направена от Българската екзархия в началото на 1912 г. и по данни на самия Йордан Иванов, които той е събирал през 1912 г. и 1913 г. на самото място. Ценна е и приложената на края малка етнографска цветна карта на Македония, в която се дава общ преглед на македонското население в навечерието на Балканската война от 1912 г.

След уводните бележки към втората част на разглеждания труд следват самите документи и свидетелства – 205 в първото и 240 във второто издание, подредени хронологически и разпределени географски. Те съставляват две трети от книгата (с. 113-372). Към всеки документ или свидетелство се дава библиографска и историческа справка и се посочва значението му.

През 1942 г., по случай 70-годишнината от рождението на Йордан Иванов и 50-годишната му научна дейност, той е награден с орден „За заслуга“ – II степен и с грамота. За приноса си в изучаването на Кюстендилския край през 1944 г. академик Йордан Иванов е обявен за почетен гражданин на Кюстендил. Неговият земен път приключва в София на 29 юли 1947 г.

145 ГОДИНИ от рождението на ЙОРДАН ЗАХАРИЕВ (1877 – 1965) – географ, фолклорист, диалектолог, етнограф, член-кореспондент на БАН и политически деятел. Роден на 3 март 1877 г. в Босилеград. След завършване на Педагогическото училище в Кюстендил през 1895 г., учителства две години в родния си град. С отличие завършва география и педагогика във Висшето училище в

София и отново се връща като учител в Босилеград и Кюстендил. От 1908 г. Йордан Захариев е директор на Кюстендилската девическа гимназия, а от 1922 г. до 1934 г. – на Смесената гимназия в града. Ръководи и участва в дейността на редица обществени организации в Кюстендил: председател на читалище „Братство“, на туристическото дружество „Осоговец“, на културно-стопанското дружество, уредник на градския музей. На национално ниво членува в Българския Археологически институт и Българското географско дружество. Участва в акцията на бежанците и е председател на Учредителния конгрес (1924 г.) на Организацията на Западните покрайнини.

Основните му усилия са насочени към научноизследователската дейност. Изследванията му са съсредоточени върху западните части на България и Кюстендилско. В продължение на повече от половин век Захариев провежда редица проучвания на Кюстендилския край, обхващащи град Кюстендил и 159 села. Кръгът на неговите изследвания е в областта на антропогеографията, етнографията, фолклора, социологията и диалектологията.

Превес на проучванията му са бита и езика на населението, тъй като устното народно творчество

ЙОРДАН ЗАХАРИЕВ

все повече се забравя, а народният говор бързо губи характерните си местни особености. Книгата му „Кюстендилското краище“ е първото поселищно изследване в България. Други негови по-важни трудове са: „Упътване за антропогеографски изучавания в България“ (1928 г.), „Село Слокошица“ (1935 г.), „Пиянец“ (1938 г.), „Кюстендил. Принос към поселищно-географските проучвания на нашите градове“ (1938 г.), „Чипровци“ (1938 г.), „Още нещо за шопите“ (1943 г.), „Кюстендилската котловина“ (1963 г.), множество статии и др. Последовател е на методологията на германските учени Фердинанд Рихтховен – за единната география, и Фридрих Ратцел – за антропогеографията. Ученик е на проф. Атанас Иширков. През 1937 г. Йордан Захариев е избран за член-кореспондент на Българската академия на науките. Завещава своите трудове, ръкописи, личната си библиотека, награди и лични вещи на Историческия музей в Кюстендил. През 1998 г. Йордан Захариев посмъртно е удостоен със званието „Почетен гражданин на гр. Кюстендил“. Днес неговото име носи Професионалната гимназия по икономика и мениджмънт в града.

140 ГОДИНИ от рождението на ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ – МАЙСТОРА (1882 – 1960). Роден е в с. Фролош, Кюстендилско, в семейство на бежанци от Македония. От 1889 г. семейството му се установява в Кюстендил. Основно образование завършва в училище „Даскал Димитри“, а трикласно – в училище „Св. св. Кирил и Методий“. В годините 1896 – 1899 Владимир

ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ – МАЙСТОРА

Димитров работи като продавач на вестници, дърводелски работник, хотелски прислужник и бояджия. През 1899 г. започва работа като писар в Кюстендилския окръжен съд, където остава близо четири години. Средата, в която попада там, се оказва изключително благоприятна за духовното израстване на Майстора, тъй като оттогава датират и запознанствата му с Никола Венетов и Емануил Попдимитров. Благодарение на дружбата си с тях, Владимир Димитров открива нови философски учения и възгледи. През 1903 г., в гимнастическия салон на Педагогическото училище, се открива първата изложба на младия художник, по инициатива на адвокати и съдии от кюстендилския съд, които са силно впечатлени от таланта му. През същата година постъпва в Рисувалното училище в София. Още като студент печели първите награди във всички студентски конкурси, рисува портрети и картини от природата на родния си край. През 1909 г. посещава биеналето във Венеция, Турция, Русия, Италия. Участва в Балканската война (1912 – 13 г.) като военен художник на 13 рилски пехотен полк и отразява войната в стотици рисунки, и в Първата световна война (1915 – 1918 г.), като художник на Рилската дивизия. В картините и рисунките от този период Майстора изразява своя бунт срещу войната: „Инвалиди“, „Ранени“, „Убит български войник“, „По Беласица“, „Жажда“, и мн. други. Между 1911 и 1918 г., с прекъсвания заради участието му във войните, е учител по краснопис и гимнастика в Търговската гимназия в Свищов, а през 1919 г. стажува в Трета мъжка гимназия в София. През 1922 г. урежда самостоятелна изложба в София – излага картини от цикъла „Жътва“. Работи в Италия (1923 г.), участва в изложба на римски художници, урежда и самостоятелна изложба. Картините си продава на американеца Джон Крейн, с когото сключва договор и от 1924 до 1928 г. работи за него. Голяма част от получената сума дарява на „Общия помощен комитет за пострадалите от септемврийските събития“, в който членува. Участва във всички изложби в България, организирани от дружество „Родно изкуство“. От 1924 до 1951 г. живее и твори в с. Шишковци, Кюстендилско. Утвърждава се като ново явление в българското изобразително изкуство. Сред селяните е известен като „рисувача“. Майстора е един от най-големите и най-самобитни български художници със световна известност. Той е не само един от най-големите ни художници, но и художник, който създава и съхранява през вековете цялостния и многолик живот на българите. Непрекъснато търси да изрази националния тип на българина в лицето на българския селянин, на фона на красотата и плодородието на българската земя. Художникът създава неповторима галерия от образи – олицетворение на жизненост, морална и физическа красота.

Между най-известните му картини са: „Българска мадона“, „Мома от Калотинци“, „Три пеещи жетварки“, „Момиче сред ябълки“, „Белене на платно“ и мн. др. Негови творби се намират в Национална Художествена Галерия, Художествената Галерия в Кюстендил и в много градове в страната и в чужбина, в частни сбирки в

САЩ и различни европейски градове.

НЕКА НЕ ЗАБРАВЯМЕ И ЗА ...

• **210 години от рождението на Иван Христов Лекарски (1812 – 1878)** – лекар, роден в Кюстендил, син на Христо Лекарски (роден в с. Богослов, родоначалник на известната фамилия Лекарски). Назначен за градски лекар в Кюстендил (1856). Участва в борбите на кюстендилци против гръцките владци.

• **180 години от рождението на Тодор Пеев (1842 – 1904)** – националреволюционер, виден учител, книжовник, администратор. Роден е в Етрополе. Главен учител в Кюстендил от 1867 до 1870 г. Преподава в мъжкото класно училище български език, история, аритметика, закон Божи и турски език. Същевременно упражнява надзор над всичките училища в града. Остава трайни следи в развитието на просветното дело в Кюстендилския регион. Инициатор е за създаването на Кюстендилското читалище. Убеждава някои свещеници да скъсат с Патриаршията и да не се делят от народа си. Наклеветен от фанариотския владика в Кюстендил Игнатий, Тодор Пеев е хвърлен в Софийския затвор. Цялото кюстендилско население се надига и издейства освобождаването му. Посява революционните идеи на Васил Левски сред по-възрастните си ученици и учителите в града и в Радомир. През лятото на 1872 г. учредява революционни комитети в Кюстендил и в Осоговския манастир „Св. Йоаким Осоговски“. През април 1879 – април 1880 г. Тодор Пеев е и околийски началник на Кюстендил.

• **175 години от рождението на Илия Стоичков Узунов (1847 – 1927)** – поборник, роден в Кюстендил. Като кръчмар в Гюргево през 1875 г., пренася през р. Дунав комитетски писма и вестници по поръчение на Л. Каравелов. Подпомага с пари четата на Христо Ботев.

• **150 години от рождението на един от идеолозите и организаторите на македоно-одринското революционно движение и на ВМРО – ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ/Георги Николов Делчев/ (1872 – 1903).** Роден в Кукуш. В родния си град завършва трикласното българско училище, а в Солун (1888 г.) – гимназията „Кирил и Методий“. През 1892 г. постъпва във Военното училище в София. Учителства в Щип и заедно с Даме Груев, създава мрежа от революционни канали за пренасяне на оръжие, боеприпаси и книги от България, както и първите погранични пунктове на ВМОРО, между които е и Кюстендил. Първият нелегален канал е Щип-Кюстендил-София. През 1896 г. участва в конгреса на ВМОРО в Солун и в изработването на устава и правилника на организацията. Посещава Кюстендил през 1896 и 1897 г., отсяда в къщата на Дона Ковачева. Среща се с Никола Зограф и работи за укрепването на революционните комитети в Кочанско, Радовишко, Щипско и Струмишко, чиито революционни канали водят до Кюстендилския пограничен пункт. Организира бомболеярница при с. Длъхчево Сабляр, Кюстендилско и сам работи в нея. Загива при с. Баница в сражение с турска потеря, заедно с драмския войвода Димитър Гуцанов.

• **150 години от рождението на Станимир Димитров Беровски (1872 – 1945)** – околийски началник в Кюстендил през периода 1911 – 1913 г., син на Димитър Беровски. Роден е в с. Берово (дн. Р. Северна Македония). Станимир Беровски е привърженик на Драган Цанков и радетел за поддържане на дружески връзки с Русия. До 1912 г. е главна фигура в Прогресивно-либералната партия. Като околийски началник оказва активно съдействие за залесяването на хълма Хисарлъка и за построяването на Кюстендилската гимназия.

• **150 години от рождението на Петър Минев (1872 – 1946)** – просветен деец, роден в с.

Сръбе (дн. Малки Вършец), Габровско. От 22 август 1904 г. е учител в Кюстендилската гимназия и неин директор от 1907 до 1909 г. Автор на учебници и педагогически книги, част от които писани и издавани в Кюстендил. Редактор на сп. „Училищен преглед“.

• **150 години от основаването на революционен комитет в Кюстендил (1872 г.).** Комитетът е основан от Тодор Пеев със съдействието на Димитър Димов Македонски, главен учител в Кюстендил, роден в София.

• **140 години от рождението на Георги Иванов Попов (1882 – 1964)** – артист, режисьор и театрален организатор. Роден е в Кюстендил. Започва артистичната си дейност през 1910 г. в „Нов народен театър“ в София. Създава редица самодейни и професионални театрални трупи. Съдействува за издигане на естетическата и театрална култура в Кюстендил.

• **140 години от рождението на Георги Горанов (Георги Димитров Йовев) (1882 – 1905)**

– композитор. Роден е в Кюстендил. Като музикант се развива под влиянието на учителя си Карел Махан. Композира около 80 песни, инструментални и оркестрови пиеси, сред които са „Дружна песен“ по текст на Г. Кирков, „Освобождение“, „Станете, станете“, „Я запей ми, македонко“ и др. Автор е на много произведения за мандолинен оркестър и цигулка, валсове, мазурки, полки и др.

• **120 години от рождението на Светозар Георгиев Кукудов (1902 – 1986)** – музиколог, фолклорист, член на Съюза на българските композитори. Роден в Кюстендил. През 1927 г. заминава за Близкия изток. Свири с български салонен оркестър в Цариград, Дамаск, Бейрут, Багдат. За половин година е диригент на придворния оркестър на Кемал Ататюрк. След завръщането си, през 1934 г. основава заедно с проф. С. Попов Военния симфоничен оркестър (1936 г.), на който е артистичен секретар. Основател на Българската концертна дирекция (1947 г.) и неин пръв директор. Познавач на българския фолклор и особено на този

от Кюстендилския край. Редактира поредицата „Музикална библиотека“.

• **120 години от рождението на Параскева Герасимова Лучанска (1902 – 1983)** – художник-приложник в областта на шевицата, национални костюми за сценична изява и др. Претворява шевични образци от различни етнографски области – Разград, Русе, Габрово, София, Тракия и Македония. Участва в редица изложби в страната и чужбина. Родена е в с. Лозно, Кюстендилско.

• **120 години от рождението на Георги Тодоров Бесарабов (1902 – 1961)** – драм. артист, роден в Кюстендил, от 1932 г. е артист в Народния театър, където изиграва 37 роли, от 1945 ръководи читалищния театър в Кюстендил.

Десислава Ризова

ДАРТЕЛСТВОТО – ЖИВА ТРАДИЦИЯ

Жестове на родолюбие, както и дълбокото осъзнаване на необходимостта да бъде съхранена родовата памет са в основата на даренията на общността. За периода юни 2021 г. – май 2022 г. постъпиха движими културни ценности, материали и документи, които дообогатиха фондовете на Регионален исторически музей „Акад. Йрдан Иванов“ – Кюстендил.

• Богомил Светослав Георгиев, Германия – парични средства за закупуване на книга;

- Емил Николов Ангелов, Кюстендил – монета на цар Борис III;
- Лилия Колева, Кюстендил – български юбилейни монети (5 бр.), банкноти (4 бр.);
- Марияна Кирилова Гьокен, Кюстендил – мъжки костюм, в две части, втора половина на XX в.; сватбен портрет, втора половина на XX в.; абитуриентска рокля – 1989 г.
- Мария Петкова, Българско сдружение на родовете от Македония – фототипно издание на „Строежа на живота“ на Никола Зограф.

Десислава Ризова

НИЩО НЕ Е ОТ ВЧЕРА

Игри от древността в образователните занимания на музея

Една от темите на Музейната работилница за деца е посветена на игрите в миналото. Тя е част от образователната програма „Култура и изкуство в древността“ и е вдъхновена от два керамични предмета от енеолитното селище в с. Слатино, Кюстендилско, изложени в зала „Праистория“ на Археологическата експозиция. Имат форма на четиристенна пресечена пирамида, чиято горна плоскост е квадратна с 16 ямички върху нея, групирани по четири в четири редици. Техният откривател и проучвател доц. д-р Стефан Чохаджиев предполага, че са вид развлекателни игри и намира етнографски паралел в играта „Кимбао“, срещаща се в Западна Африка. Вероятно тя е разновидност на по-широко разпространената и популярна „Манкала“, също позната в Африка, но и в Азия, Западна Индия, части от Южна Америка и Близкия Изток. Предполага се, че Манкала е една от най-старите настолни игри, тъй като може да се играе навсякъде. Например, в Африка често се случва ямичките да са издълбани в земята и да се използват камъчета. Това е математическа игра, която в по-сложните варианти предлага толкова разнообразни ходове, колкото и шахът. Каменни плочи на Манкала са намерени издълбани в покривите на храмове в Мемфис, Тива и Луксор, което свидетелства, че играта е позната в Египет преди 1400 г. пр. Хр. Най-популярна е двуредовата Манкала, но има триредова и четириредова. Името ѝ идва от арабски глагол, означаващ „движа се“.

Въпреки че Манкала е сред най-широко разпространените бордни игри в света, малко се знае за нейния произход, както по отношение на датировката, така и по отношение на локализацията. Изследователите предполагат, че може да е египетска, персийска, индийска или африканска. Теориите за нейния произход и развитие се базират най-вече на наблюдения и литературни описания на правилата от XVII в. нататък, възприети в различни райони на Африка (с изключение на Северна Африка), Близкия Изток, Азия и Новия свят, рядко на антропологични и етноложки изследвания. Анализира се разпространението на различните варианти и различните типологии с цел събиране на информация за миграция на хора или за културни взаимовръзки. Историята на играта в по-далечен план не е съществено разглеждана.

Видни изследователи на Манкала са Александър Йохан де Воогт (Alexander Johan de Voogt) и Филип Тауншенд (Philip Townshend). Последният предполага африкански произход, базирайки се на наличните описания на

арабската и азиатската Манкала, които показват слабо разнообразие и почти никакви примери от Близкия Изток. Многообразието от правила в Африка и липсата на четириредова Манкала извън източната част на континента дават основание на Тауншенд да локализира произхода ѝ именно тук. Без да се противопоставя на това твърдение, Александър де Воогт свидетелства за наличие на тази разновидност в Оман, допускайки възможността тя да е пренесена по време на продължилите векове наред търговски отношения с Източноефриканското крайбрежие. Той описва правилата на четириредова Манкала със седем ямички, играна в столицата Маскат. Всяка съдържа два пула, обикновено малки камъчета. С всеки един ход съдържанието на една ямичка с повече от един пул се събира и разпределя в останалите един по един в посока обратно на часовниковата стрелка. Играта се играе с двата реда от тяхната страна. Когато последният пул попадне в заета ямичка, нейното съдържание се събира и разпределя по същия начин и посока. Когато попадне в празна, ходът свършва, освен ако тя не е в предната редица.

В този случай се отнемат противниковите пулове в двете срещуположни ямички – от предния и задния ред. Ако ямичката от предния е празна, не е позволено отнемане, ако е празна тази от задния – е позволено. Играта, който е изгубил всичките си пулове, губи играта. Ако ходът на играч стане безкраен, също е победен. Пулове, които са по един в ямички, не се местят, освен ако във всички има по толкова. В този случай единичните пулове не могат да бъдат дублирани, т.е. не могат да бъдат поставени в ямичка вече съдържаща такъв, но могат да отнемат противникови, както е описано по-горе. Ако играч има много единични и само една множествена ямичка, той е задължен да играе именно с нея.

Според доц. Чохаджиев, при играта от Слатино е възможно да се е играело с често откриваните в обекта керамични топчета, имащи размерите на ямичките. Неин модел е изработен за целите на образователните занимания в Музейния детски кът, където прилагаме правилата на друга, подобна на описаната по-горе, разновидност на Манкала.

Във всяка от 16-те ямички се поставят по две малки камъчета или

Издълбана в земята четириредова Манкала със седем ямички

Свидетелство за Манкала върху стела от Царство Аксум (I в. пр. Хр. – X в.), Североизточна Африка

Деца играят на играта с ямички от Слатино по правилата на Манкала в Музейния детски кът

керамични топчета. Участват двама играчи като всеки играе с двата реда в неговата половина. В своя ход играчът премества по посока на часовниковата стрелка или обратно на нея камъчетата от произволно избран кръг от своята страна и ги разпределя последователно, едно по едно, в следващите. Ако последното попадне в ямичка, която вече съдържа едно или повече камъчета, тогава съдържанието се взима и се разпределя към следващите по същия начин. Ако тази ямичка е точно срещу ямичка от предния ред на противника, играчът събира и неговите и продължава последователното им поставяне нататък. Редът на играча приключва, когато последното камъче завърши в празен кръг. Тогава започва другият играч, но без да използва единична ямичка, освен ако всички са такива. Победител е този, който пръв събере камъчетата от четирите ямички на предния ред на противника.

Играта с ямички с пулове и стикове по време на рехабилитационен лагер във Вагровиц, Полша

от Европейския съюз по Програма „Еразъм +“. В него си партнират неправителствени организации от Познан (Полша), Кюстендил (България), Делчево (Северна Македония) и Сума (Турция). Подобно оборудване за играта с ямички е изработено през 2019 г. за целите на музейната образователна програма с финансовата подкрепа на Министерство на културата по проект „ДЕЦАТА И МУЗЕЯ. Културното наследство през призмата на детските ръце“, чрез конкурсна сесия на тема „Музеят като образователна среда“.

Освен да играят със стикове и пулове върху игрище от винил, образователните музейни работилници предлагат на децата да изработят копие на керамичния предмет с ямички от глина. През изминалата година заниманията се проведоха през месец август в двора на музея, когато бяха представени и три настолни игри от Античността – „Алкерк“, „Дама“ и Римски шах „Рота“, любезно предоставени от Център за неформално образование и културна дейност „АЛОС“, София, под формата на ръчно изработени възстановки от естествени материали – кожено игрално поле и пулове от керамика и стъкло.

Кожена игра Алкерк, снимка Център АЛОС

е откриването ѝ, издълбана на вариков блок, на източната крепостна стена на Плиска. Тя наподобява традиционната за славянските държави „Игра на шашки“. Играчите са двама, всеки с по 12 пула от един цвят, които се поставят на първите два реда и до средата на третия, така че позицията в центъра на игралното поле да остане свободна (Схема 1). Пуловете се придвижват на

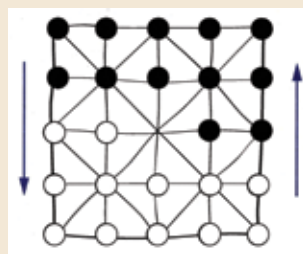

Схема 1

съседна свободна позиция – напред, диагонално напред или хоризонтално. Придвижване назад не е позволено. Всички ходове се извършват само по очертаните линии. Целта на играта е да бъдат „пленени“ всички противникови пулове. Това става чрез прескачане на пул на опонента на свободна до него позиция напред, хоризонтално, по диагонал или назад. „Пленените“ пулове се премахват от игралното табло. На един ход могат да бъдат прескочени повече от един пул, ако има свободни позиции между тях. Когато пул достигне последния ред на противоположната страна, остава там и не може да се връща назад или диагонално назад. Може да се движи и да прескача пулове само хоризонтално, без да напуска реда. Печели играчът, който остане с най-много пулове и успее да ги премести в противоположния край на игралното табло. Играчите не могат да пропускат ред и ако един от тях се окаже блокиран и не може да направи ход, губи играта.

„Дама“ е позната от Древна Гърция и Рим. В римския град Нове край Свищов е намерен постамент от римско светилище в една от крепостните кули с разчертано и издялано през IV в. игрално поле в долната му част. Вероятно е използвано от войниците в свободното им от битки време. Още открити изображения на играта има върху скала в светилището при с. Сборяново, близо до Исперих; в Перперикон; на крепостните стени на Плиска и Преслав; на каменна скамейка пред скален манастир в Силистренско (VIII – XI в.) и др. Среща се в България и под наименованието „Вавилон“ и може да се играе с по 3, 9 или 12 пула на играч. Те са двама като целта на всеки е да отнеме пуловете на противника. Това става чрез подреждане на 3 пула в линия, наречена „дама“ (Схема 2). Една „дама“ отстранява един пул. Играта започва на празно поле като играчите подреждат пуловете редувайки се. С редуване става и местенето им на съседни свободни позиции без прескачане, въпреки че при някои разновидности, когато играч остане с три, това е прието. При други не е позволено да се използва два пъти една и съща „дама“. Губи този, който остане само с 2 пула или е блокиран с невъзможност да направи ход.

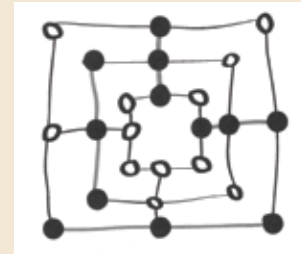

Схема 2

Играта „Рота“ е римска и означава „колело“. Достигнала е до нашите земи през Античността с падането им под римска власт (I в. пр. Хр. – I в.). Нейни гравирани очертания се откриват върху камъни или тухли по много римски обекти и сгради из цялата Римска империя. Сведения за правилата са описани в две поеми на Овидий през I в. Той посочва, че победителят поставя 3 пула в една редица. По това тя прилича на морския шах. Печелившата линия може да се формира през центъра по диаметъра на кръга или по периферията му (Схема 3).

И трите игри се играят с пулове. Според археолога Лидия Стайкова-Александрова първите пулове в земите на траките са открити в гробницата на Севт III (330 – 300 г. пр. Хр.) в могилата Голямата Косматка при Казанлък. Те са 21 на брой и са направени от полускъпоценни камъни и стъкло в три цвята – безцветни, сини и жълтозелени. Открити са и три зара от бронз. От този период са и стъклените пулове от могиления гроб при с. Долна Козница, Кюстендилско. На брой са пет, оцветени в прозрачен бледозелен цвят и понастоящем са експонирани в археологическата зала на музея.

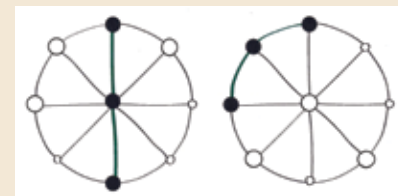

Схема 3

Мирослава Таскова

ЮБИЛЕЙ

През месец януари 2022 г. проф. д.и.н. Иля Прокопов, директор на Исторически музей – Кюстендил в периода 1988 – 1998 г. и наш приятел, навърши 70 години. Роден в с. Милковци, Плевенска област, завършва история в СУ „Климент Охридски“ през 1977 г.

Началото на кариерата си започва в Музея на художествените занаяти в гр. Троян. Завежда нумизматичната колекция на ОИМ – Кюстендил от 1980 г. През 1987 г. защитава дисертация по антична нумизматика. Като директор на РИМ – Кюстендил организира пренасянето и устройването на музея в нова сграда, изграждане на нова музейна експозиция и специализирани фондохранилища. Стартира издаването на известията на музея, създава научната група и организира няколко национални и международни научни форуми, актуални и до днес. Хабилитира се през 1998 г. като ст.н.с. II ст. (доцент).

От 1998 до 2001 г. е директор на Национален исторически музей София, като поема огромната отговорност за пренасянето му от Съдебната палата в „Дом № 1“ и създаването на новата експозиция, открита през 2001 г. Преподава музеология и експертиза на културни ценности в Югозападен университет „Неофит Рилски“ в Благоевград, където защитава дисертация за доктор на историческите науки през 2014 г. Хоноруван преподавател по нумизматика, хералдика и музейна експертиза в няколко университета. От 2019 г. е професор. Автор, съавтор и редактор на повече от 30 книги. Има около 150 публикации в

областта на историята, археологията, нумизматиката и музеологията. Участник с доклади във всички международни конгреси по нумизматика от 1986 г. до днес (Лондон, Брюксел, Берлин, Мадрид, Глазгоу, Таормина, Варшава). Водещ международен експерт по проблемите на фалшифициране на археологически ценности. Модератор на най-големия международен форум по проблемите на фалшификатите в нумизматиката, базиран в САЩ. Негови монографии по нумизматика са издавани в Германия и Белгия.

Съвместно с регионалните и местни музеи издава нумизматичните им колекции (до днес: Ловеч, Разград, Кюстендил, Смолян, Благоевград, Гоце Делчев, Сандански, Петрич, Пазарджик, Хасково, Стара Загора, София и Враца). Освен книжни тела, томове на музейните колекции се публикуват и дигитално.

Председател е на сдружението на музейни експерти „Българска музейна камара“ и на Българска нумизматична асоциация. Лицензиран експерт оценител. Помогнал на редица млади и прощаващи в науката колеги.

За всичко това, с уважение, ЗА МНОГАЯ ЛЕТА, професоре!

Редакционна колегия:

Главен редактор: *гл. ас. г-р Светослава Филипова*
Редактори: *ас. г-р Веска Спасова, Венета Генадиева, гл. ас. г-р Явор Митов*
Фотографи: *Любомир Желязков, Музеен архив и снимки на авторите*
Предпечатна подготовка: *Николай Везирски*

Отпечатано в
печатница „Графикс“

ISSN 1312-7357